

YAHUDİ GELENEĞİNİN KUTSAL METNİ: *SEFER TORA*

THE HOLY SCRIPTURE OF THE JEWISH TRADITION: *THE SEFER TORAH*

ABDULLAH ALTUNCU

DR. ÖĞR. ÜYESİ, KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ, İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ,
DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ASSISTANT PROFESSOR, KILIS 7 ARALIK UNIVERSITY, FACULTY OF ISLAMIC SCIENCES,
DEPARTMENT OF RELIGIOUS SCIENCES
KILIS, TURKEY

a.altuncu@hotmail.com

 <http://orcid.org/0000-0002-7385-9188>

 <http://dx.doi.org/10.46353/k7auifd.1097001>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types
Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received
01 Nisan / April 2022

Kabul Tarihi / Accepted
21 Haziran / June 2022

Yayın Tarihi / Published
Haziran / June 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season
Haziran / June

Atıf / Cite as
Altuncu, Abdullah, "Yahudi Geleneğinin Kutsal Metni: Sefer Tora [The Holy Scripture of the Jewish Tradition: The Sefer Torah]". Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Journal of the Faculty of Theology 9/1 (Haziran/June 2022): 29-62

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Published by Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi - Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Kilis, 79000 Turkey.

ilahiyatdergisi@kilis.edu.tr

YAHUDİ GELENEĞİNİN KUTSAL METNİ: SEFER TORA*

Öz

Sefer Tora, Musa Peygamber'e Tanrı tarafından verildiğine inanılan *be-Reşit* (Yaratılış), *Şemot* (Mısırdan Çıkış), *va-Yikra* (Levililer), *ba-Midbar* (Çölde Sayım) ve *Devarim* (Yasanın Tekrarı) kitaplarının parşömenler üzerine yazılı olduğu Tevrat tomarıdır. Yahudi geleneğine göre metni yazacak olan *sofer*lerin özellikleri, yazımda kullanılacak malzemeler, metnin yazımı, tamamlanan tomarın muhafazası ve kullanımı, kullanılamayacak hale gelen *Sefer Tora*'nın ortadan kaldırılması dini hukukla ilgili hemen hemen bütün yasal kaynaklarda ele alınan konular haline gelmiştir. Dolayısıyla Yahudi dini hukuku, *Sefer Tora*'nın ilk yazıldığı andan günümüze gelinceye kadar nasıl aktarıldığını gösteren yapısal özellikleri ortaya koymaktadır. Buna göre Yahudiliğin kutsal metni, *humaş* adı verilen bir "kitap" değil *Sefer Tora* adını taşıyan ve parşömenlerden oluşan Tevrat tomarıdır. Yahudiler tarihi süreç içerisinde *humaş*ları araştırma ve inceleme yapmak için kullanmışlar, *Sefer Tora*'yı ise ibadet ve dini uygulamaların merkezine yerleştirmişlerdir. Ayrıca Yahudiliğin en kutsal nesnesinin de *Sefer Tora* olduğu görülmektedir. Yahudiliğin kutsal metin konusunda antik dönemlerden itibaren muhafaza edilen bu özelliği, onun, kutsal kitaba sahip diğer dinlerden farklı bir yön kazanmasını sağlamıştır. Yine Yahudiler, *Sefer Tora* ile olan ilişkileri sebebiyle *'Am ha-Sefer* yani "kitap halkı" olarak isimlendirilmişlerdir. *Tanah*'ta yer alan ifadeler her Yahudi'nin bir *Sefer Tora* yazması gerektiği şeklinde yorumlanmış, bu da altı yüz on üç *mitzvot* içerisinde yapılması gereken bir emir olarak belirtilmiştir. Tapınağın yıkılması, kurban ibadetlerinin ortadan kalkması ve meydana gelen sürgünler gibi Yahudi tarihindeki kırılma dönemleri, *Sefer Tora*'nın merkezi konumunun daha da artmasına neden olmuştur. Tapınağın yıkılması nedeniyle burada gerçekleştirilen kurban gibi birçok ibadetin artık yapılamaz hale gelmesi, metnin ve metin üzerinden şekillenen dini eğitimin merkezde olduğu yeni bir din anlayışının oluşmasını sağlamıştır. Dünyanın farklı bölgelerine dağılan Yahudiler ise Tanrı ile kurmaya çalıştıkları bağları, Tapınak ve vaat edildiğine inandıkları toprakların kaybı nedeniyle sadece *Sefer Tora* ile sağlamaya çalışmışlardır. Dolayısıyla *Sefer Tora* Yahudilik içerisindeki diğer birçok unsura göre değeri artarak muhafaza edilen ve dini hayatın farklı yönlerinde işlevi bulunan kutsal bir nesne haline gelmiştir. Yine *Sefer Tora*'nın sahip olduğu bu kutsallık, *aron ha-kodeş*, *teva*, *etz hayim*, *keter*, *rimonim*, *yad* ve *Sefer Tora kulfı* gibi diğer birçok nesnenin de kutsallık kazanmasını sağlamıştır. *Sefer Tora* ile ilgili önemli olan bir diğer husus antik dönemlerden itibaren taşınmış olduğu sembolik anlam olmuştur. Tasvirlerin reddedildiği soyut bir tek Tanrı anlayışına sahip bütün dinlerde Tanrı'nın yaratma eyleminin ve bunun sonucunda *oluşan* yasa koyma ve egemenlik hakkının yegâne göstergesi kutsal metinler olmuştur. Yahudilikte de *Sefer Tora*, İsrailoğullarının kutsalla irtibatını sağlayan, tüm tarihi süreç içerisinde Yahudilere kimlik kazandıran, Tanrı'nın bir sis içerisinde Sina Dağı'na inerek Tanrısal aemle yeryüzü arasındaki sınırların ortadan kalktığı ilk ana sürekli olarak atıf yapan sembolik metafor haline gelmiştir. Böylece *Sefer Tora*, Tanrı, İsrailoğulları ve yasalar arasındaki ortak bağlantı unsuru haline gelmiştir. Öyle ki *Zohar*'da Tevrat'ın bütün harfleri ile İsrailoğullarının bütün bireyleri ilişkilendirilmiş ve *Sefer Tora* ile Yahudi ulusu birbirinin aynısı, birbirini tamamlayan ve birbirine eşdeğer olan unsurlar olarak gösterilmiştir. Bu makalede Yahudiliğin kutsal metni *Sefer Tora* hakkında bilgiler verilecek, ardından *halaha* olarak adlandırılan Yahudi dini hukukunda Tevrat tomarları ve bunlarla ilgili konuların nasıl ele alındığı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Sonrasında ise Se-

* Makaleyi inceleyerek önemli düzeltme, tashih ve önerilerde bulunan Doç. Dr. Yasin Meral, Doç. Dr. Eldar Hasanoğlu ve Dr. Akın Tercanlı'ya teşekkür ederim.

fer Tora'nın "kutsal" bir metin olması sebebiyle tarihi süreç içerisinde oluşan sembolik anlamları tartışılacaktır. Makalede, *Sefer Tora'nın* rabbani yorumlar ve dini hukuk kuralları üzerinden yapısal anlamının, mistik yorumlar ile dini uygulama ve ritüeller üzerinden de sembolik anlamının gösterilmesi amaçlanmıştır. Dokümantasyon yöntemi ile elde edilen makale verileri, deskriptif metot kullanılarak yazıya geçirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Yahudilik, Sefer Tora, Sofer, Aron ha-Kodeş, Tevrat Tomarı, Parşömen.

THE HOLY SCRIPTURE OF THE JEWISH TRADITION: *THE SEFER TORAH*

Abstract

The Sefer Torah is the *Torah* scroll on which the books of *Bereshit* (Genesis), *Shemot* (Exodus), *Vayikra* (Leviticus), *Bamidbar* (Numbers), and *Devarim* (Deuteronomy), believed to have been revealed to the Prophet Moses by God, is written on parchments. The characteristics of the sofers who write the scripture according to the Jewish tradition, the materials to be used in writing, the writing of the scripture, the preservation and use of the completed parchment, the elimination of *the Sefer Torah*, which has become unusable, are the topics covered in almost all legal sources closely related to religious law. Therefore, Jewish religious law reveals the structural features that show how *the Sefer Torah* has been transmitted from the time it was first written until today. According to this, the sacred scripture of Judaism is not a "book" called humash, but a *Torah* scroll consisting of leather parchments called Sefer Torah. During the historical process, Jews used the humash for research and investigation, and they placed the Sefer Torah at the center of worship and religious practices. In addition, it is seen that the most sacred object of Judaism is *the Sefer Torah*. This characteristic of Judaism, which has been preserved since ancient times, has enabled Judaism to gain a different direction from other religions that have holy books. In addition, Jews were called 'Am ha-Sefer, that is, "the people of the book" because of their relationship with *the Sefer Torah*. *The Tanakh's* teachings have been interpreted as commanding that every Jew compose a *Sefer Torah*, which is declared as a command that must be fulfilled within 613 mitzvot. The breaking periods of Jewish history, such as the destruction of the Temple, the disappearance of the sacrificial worship, and the exiles that occurred, caused the central position of *the Sefer Torah* to increase even more. Due to the destruction of the temple, many worships such as the sacrifice performed in the temple have become impossible. This has led to the emergence of a new understanding of religion in which the text and religious education shaped through the text are at the forefront. The Jews, who were dispersed to different parts of the world, have tried to establish the ties they have with God only via *the Sefer Torah*, due to the loss of the Temple and the promised land. Therefore, *the Sefer Torah* has become a sacred object, which is preserved by increasing its value compared to many other elements in Judaism and has a function in different aspects of religious life. In addition, this holiness of *Sefer Torah* has enabled many other objects such as *aron ha-kodesh*, *teva*, *etz chayim*, *keter*, *rimonim*, *yad*, and *Sefer Torah* sheath to gain holiness. Another important point about *Sefer Torah* is the symbolic meaning it has had since ancient times. In all religions, which have an abstract understanding of one God, where depictions are rejected, sacred scriptures have been the only indication of God's act of creation and the resulting right to legislate and sovereignty. In Judaism, as well, *the Sefer Torah* has become

a metaphor that connects the Israelites with the sacred and gives identity to Jews throughout the entire historical process. It has also become a symbolic metaphor referring to the first moment when God descended into Mount Sinai in a fog and the boundaries between the divine realm and the earth disappeared. Thus, *the Sefer Torah* became the common link between God, the Israelites, and the law. So much so that in *the Zohar*, all the letters of *the Torah* are associated with all the individuals of the Israelites, and *the Sefer Torah* and the Jewish nation are shown as the same, complementary, and identical elements.

This article provides information about *the Sefer Torah* as the sacred scripture of Judaism, and then it seeks to reveal how the *Torah* scrolls and related issues are handled in Jewish religious law, which is called *halakha*. Then, the symbolic meanings of *the Sefer Torah* arising from being a “sacred” scripture, emerging in the historical process are discussed. The article also aims to show the structural meaning of *Sefer Torah*, through rabbinic interpretations and religious law rules. Another aim of the study is to show the symbolic meaning of the *Sefer Torah* through mystical interpretations and religious practices and rituals. The data is obtained through the method of documentation and transcribed using the descriptive method.

Keywords: History of Religions, Judaism, The Sefer Torah, Sofer, Aron ha-Kodesh, Torah Scroll, Parchment.

GİRİŞ

Sefer Tora (ספר תורה), *sofer* (סופר) ismi verilen yazıcılar tarafından belli işlemlerden geçirilmiş bir parşömen üzerine dini hukuk içerisindeki kurallara göre yazılan ve temel olarak cemaat ibadetlerinde okumak için kullanılan Tevrat tomarlarıdır (Bk. Ek 1).¹ *Sefer Tora* Yahudiler açısından sadece dinin merkezi metni değil aynı zamanda Yahudilikteki en kutsal ve en önemli nesnedir. İlk dönemlerden itibaren oluşan gelenek ve sistemleştirilmiş dini uygulamaların sık ve düzenli tekrarı ile Yahudiliğin kültürel bilincinde önemli bir konuma sahip olmuştur. Öyle ki *Sefer Tora*'nın Yahudilik açısından önemi ve mevcut konumu sebebiyle Yahudiler *Am ha-Sefer* (עם הספר) yani “kitap halkı/ehl-i kitap” olarak da ifade edilmiştir.² Kumran'da ortaya çıkarılan metinler, Tevrat'ı yazmak ve çoğaltmak için araç olarak kullanılan tomarlarla zorunlu ilişkisi bulunan bir toplumun özelliklerini yansıtmaktadır. *Tanah*'ın bir dizi kitap olduğu fikri eski ve yaygın bir düşünce olsa da onları, kelimenin modern anlamıyla birer kitap olarak görmek yanıltıcı olacaktır.³ Süreç içerisinde *Tora*'nın söz-

¹ Aaron Rothkoff - Louis Isaac Rabinowitz, “Sefer Torah”, *Encyclopedia Judaica* (Jerusalem: Keter Publishing House, 2007), 18/241; Yasin Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, (İstanbul: MiletNihal Yayınları, 2021), 143; Salime Leyla Gürkan, *Yahudilik*, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2012), 93.

² Jeremy Stolow, *Orthodox by Design: Judaism, Print Politics, and the Artscroll Revolution*, (Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 2010), 24.

³ *Tanah*'ın teşekkülüne ilişkin temel kaynaklardan örneklerle ilgili bk. Eldar Hasanoğlu, “Erken Dönem Yahudi Kaynaklarına Göre *Tanah*'ın Kanonize Edilmesi”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/32 (Aralık 2015), 28 ve dvm.

leri ilk olarak taş tabletlere kazınmış, sonrasında ise *pasuklar*,⁴ papirüs ve hayvan derileri üzerine yazılmıştır. Bu geleneği sürdürmek için Yahudiler, Tevrat'ın tamamını belli kurallar içerisinde özel olarak hazırlanan parşömenlere yazmış ve *etz hayim* (עץ חַיִּים) yani “hayat ağacı” şeklinde isimlendirilen iki ahşap silindire ekleyerek tomar halinde muhafaza etmişlerdir.⁵ *Pasuklar* halka açık bir şekilde okunduğunda bir *Sefer Tora*'nın kullanılması, metin üzerinde inceleme yapılırken *humaş* (חֻמָּשׁ) adı verilen ciltli kitap formatının kullanılması gerekmektedir.⁶

Çevre toplum ve kültürler, oluşturulan metinlerin korunması ile aktarılmasında *kodeksi* benimsemiş olsalar da Yahudi tarihi açısından Tevrat'ın tomar şeklinde yazımı zorunlu bir kural olarak muhafaza edilmiştir. Geç antik dönemden itibaren Rabbanî Yahudilik içerisinde Tanrı'nın yasalarının okunması için kabul edilebilen tek metin biçimi *Sefer Tora* olmuş ve bu tomarların hazırlanması, okunması ve muhafaza edilmesine yönelik çeşitli dini kurallar ortaya konulmuştur.⁷ Standart bir parşömen, ortalama uzunluğu üç yüz kırk santimetre olan yirmi papirüs yaprağına sahip olmuştur. Parşömenlerin kullanılabilirlik sınırlarından kaynaklanan bu özellik, *Tanah*'ta yer alan Samuel, Krallar ve Tarihler bölümlerinin genişliği nedeniyle iki ayrı kısım olarak tasnif edilmesine neden olmuştur. Yine benzer şekilde on iki peygambere ait metinlerin tek bölüm halinde yer almasının sebebi de içeriklerinin kısa olmasıdır.⁸

Tarihi süreç içerisinde *Sefer Tora*'nın kullanımı ile ilgili kaynaklarda birçok farklı bilgi yer almaktadır. Bunlar arasında krallıklar döneminde ortaya çıkan hukuk kuralları oldukça dikkat çekicidir. *Mişna*'da *Milhemet ha-Reşut* (מלחמת הרשות) olarak ifade edilen “isteğe bağlı savaş” ile ilgili kurallar sırasında kralın, kral olması sebebiyle bir *Sefer Tora* daha yazması ve savaşta beraberinde götürmesi gerektiği anlatılmaktadır.⁹ Ayrıca kralın tüm faaliyetle-

⁴ Tevrat'ın her bir cümlesi *pasuk* olarak adlandırılmaktadır.

⁵ *Etz hayim* ismi *Tanah*'ta yer alan “Bahçede iyi meyve veren türlü türlü güzel ağaç yetiştirdi. Bahçenin ortasında yaşam ağacı ile iyiyi kötüyü bilme ağacı vardı.” (Yaratılış, 2:9) ve “Bilgelik yaşam ağacıdır ona sarılanlara, Ne mutlu ona sınımsız tutunanlara.” (Süleyman'ın Özdeyişleri, 3:18.) şeklindeki *pasuklardan* türetilmiş bir kelimedir. Yahudi geleneğine göre cömert bir ağaç gibi, Tevrat da ilham verici meyvesini sürekli olarak yeniler.

⁶ Stuart Kelman, “The Torah Scroll”, *Etz Hayim Study Companion*, (New York: The Jewish Publication Society, 2005), 359.

⁷ Ben Outhwaite, “The Sefer Torah and Jewish Orthodoxy in the Islamic Middle Ages”, *From Scrolls to Scrolling: Sacred Texts, Materiality, and Dynamic Media Cultures*, (Berlin, Boston: De Gruyter, 2020), 63.

⁸ Karel Van Der Toorn, *Scribal Culture and the Making of the Hebrew Bible*, (Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press, 2007), 21-23.

⁹ “Kral, Yasanın Tekrarı, 17:18'de belirttiği gibi, onun hatırı için kendisine bir Tevrat tomarı yazar. Savaşa gittiğinde, onu da beraberinde getirir. Savaştan geldiğinde onu da yanında getirir. Yargıya oturduğunda, onunla birlikte gelir. Yemek yemek için eğildiği zaman karşısındadır, denildiği gibi: ‘Bu yasa örneğini yanında bulunduracak ve yaşamı boyunca her gün onu okuyacak’ (Yasanın Tekrarı, 17:19).” *Mişna*, Sanhedrin, 2:4.

rinde *Sefer Tora*'yı yanında bulundurması emredilmektedir. Bununla ilgili olarak Musa ibn Meymun (ö. 1204), “Kral olduğunda onun için yazdığı ya da yazdırdığı *Sefer Tora*, her zaman yanında olmalıdır. Eğer savaşa giderse, parşömen onunla olmalıdır. Evine girdiğinde, onunla birlikte olmalıdır. Bir sebep duyduğunda (bir yargılamada olduğunda) onunla birlikte olmalıdır. Bir yemeğe oturduğunda, önüne konmalıdır. Emredildiği gibi: ‘Bu yasa örneğini yanında bulunduracak ve yaşamı boyunca her gün onu okuyacak’ (Yasanın Tekrarı, 17:19).” ifadelerini kullanmaktadır.¹⁰ Yine kıtlık ve kuraklık nedeniyle yağmur yağması için¹¹ gerçekleştirilen oruç günlerinde *Sefer Tora*, içerisinde bulunduğu sandıkla birlikte şehrin meydanına getirilmiş ve sandığın üzerine yas işareti olarak kül konulmuştur.¹² Bir diğer örnek, Yahudi geleneğinde gerçekleşen mahkemeler ve yürütülen davalarda özellikle herhangi bir tanığın bulunmadığı durumlarda *Sefer Tora*'yı tutarak yemin edilmesi şeklinde gerçekleşen uygulamadır. Ayrıca *Sefer Tora* tutulduğu sırada yapılan yeminin, “*Sefer Tora*'nın üzerine yemin ederim.” olarak değil “Tanrı'nın adının üzerine yemin ederim.” şeklinde yapılması gerektiği belirtilmiştir.¹³ *Sefer Tora*'nın Yahudi halk inanışlarında da yer alan bir nesne olduğu görülmektedir. Buna göre Tevrat tomarının sihri bir gücünün bulunduğu, bereket getirdiğine ve çeşitli kötülüklerden koruduğuna inanılmaktadır. Günümüzde Kuzey Afrika kökenliler başta olmak üzere birçok Yahudi topluluğunda *Sefer Tora*'nın koruyucu ve mucizevi güçlerinin bulunduğu inanılmaktadır.¹⁴ Musa ibn Meymun'un *Sefer ha-Mada*' isimli eserindeki bilgilere göre *Sefer Tora*'nın tarihi süreç içerisinde tedavi amaçlı kullanıldığı da anlaşılmaktadır. İbn Meymun'un “Tevrat'ın sözlerini, ruhun tedavisinden ziyade bedeninin tedavisinde kullanmışlardır.” diyerek sert bir şekilde eleştirdiği uygulamalar arasında “Tevrat'tan bir cümle okuyarak bir yaranın üzerine fısıldanması, benzer şekilde korkmaması için bir bebeğin üzerine Tevrat'tan bölümlerin okunması ya da uyuması için *Sefer Tora*'nın çocuğun üzerine bırakılması” belirtilmiştir.¹⁵

Yukarıdaki bütün bu bilgilerle birlikte antik dönemlerden günümüze gelinceye kadar *Sefer Tora*'nın en önemli kullanım alanı Tanrı'nın emirlerinin halka okunması olmuştur. Bu şekilde *Sefer Tora*, Yahudi ibadet hayatının en önemli unsuru haline gelmiştir. *Mişna*'da, kral tarafından *Sefer Tora*'nın

¹⁰ Musa ibn Meymun, *Mişne Tora*, Hilhot Tefilin u-Mezuzat ve-Sefer Tora, 7:2.

¹¹ Bk. *Mişna*, Ta'anit, 1:1-7.

¹² *Mişna*, Ta'anit, 2:1.

¹³ *Şulhan Aruh*, Hoşen Mişpat, 87:15.

¹⁴ Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 92.

¹⁵ Musa ibn Meymun, *Sefer ha-Mada*, çev. Yasin Meral, Büşra Şahin, Safiye Merve Özkaldı, Mukadder Sipahioğlu, Rumeysa Bektaş, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2022), 209.

nasıl okunacağı ile ilgili çeşitli kurallar yer almaktadır.¹⁶ Günümüzde ise sinagoglar içerisinde haftalık *paraşa* okumaları, çeşitli bayram ve günlerde tomarın sinagog içerisinde dolaştırılması gibi uygulamalarla kutsal bir metin olarak *Sefer Tora*, Yahudi inanç ve ibadetinin başlıca unsurları arasında yer almaya devam etmektedir.

1. SEFER TORA'NIN YAZIMIYLA İLGİLİ DİNİ HUKUK KURALLARI

Yahudi geleneğinde *Sefer Tora*, Tanrı'nın sözü ve yasalarını içermesi bakımından fiziksel bir nesne olmasına rağmen kendisinde kutsallığın bulunduğu inanan, Tanrı ile "Tanrı'nın yasaları karşısında sorumluluğu bulunan Yahudiler" arasında bağı oluşturan, dolayısıyla soyut ve manevi kabul edilen Tanrısal âlem ile bu soyut âlemin dışındaki yeryüzü ve insanlık arasında köprü vazifesi gören en önemli unsurlardan birisidir. Tevrat parşömenlerine yüklenen tüm bu anlamlar, metnin hazırlanışı, kullanılması, muhafaza edilmesi ve artık kullanılmayacak hale geldiğinde saklanması ya da imha edilmesi sırasında kendisine en üst seviyede saygıyla davranılmasını ve bütün bu süreçlerin belli uygulama ile kurallar içerisinde gerçekleştirilmesini gerekli kılmıştır.¹⁷ Yahudi geleneğinde başlıca dini hukuk kaynakları olan *Mişna* ve *Talmud*'da, *Sefer Tora*'nın yazımı ile ilgili ayrıntılı kurallar yer almaktadır. Bu kurallara riayet etmeden hazırlanan bir *Sefer Tora*, *pasul* (פסול) olarak adlandırılarak kusurlu ve geçersiz kabul edilmiştir. Bu tomarların ise dini bir uygulamada kullanılması yasaktır.¹⁸

Tevrat'ta "Şimdi kendiniz için şu ezgiyi yazın ve İsraililer'e öğretin; onu okusunlar. Öyle ki, bu ezgi İsraililer'e karşı benim tanığım olsun."¹⁹ şeklinde bir *pasuk* yer almakta, bu ise rabbani din adamları tarafından her Yahudi erkeğin kendisine ait bir *Sefer Tora* yazma sorumluluğunun bulunduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Bu *pasuğa*, *Sefer Tora* ile ilgili birçok yasal hükümde atıf yapılmakta ve kişinin kendisine ait bir *Sefer Tora* yazması altı yüz on üç *mitzva* içerisinde *mitzvot aseh* (מצוות עשה) yani bir emir olarak ifade edilmektedir. Bu hüküm sebebiyle kişiye, babasından miras kalan bir *Sefer Tora* olsa bile yine de kendisine ait birine sahip olmak zorunda olduğu belirtilmektedir.²⁰ Bununla ilgili olarak *Talmud*'da "Her Yahudi'nin bir *Sefer Tora* yazmasıyla ilgili *mitzvaya* gelince, bir kişinin ataları ona bir *Sefer Tora*

¹⁶ Bk. *Mişna*, Sota, 7:8.

¹⁷ Outhwaite, "The Sefer Torah and Jewish Orthodoxy in the Islamic Middle Ages", 65.

¹⁸ Outhwaite, "The Sefer Torah and Jewish Orthodoxy in the Islamic Middle Ages", 64; Annett Martini, "The Ritualization of Manufacturing and Handling Holy Books by the Hasidei Ashkenaz between Halakah and Magic", *Ritual Dynamics in Jewish and Christian Contexts: Between Bible and Liturgy*, (Leiden, Boston: Brill, 2019), 57; Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 369.

¹⁹ Yasanın Tekrarı, 31:19.

²⁰ Yosef Karo, *Şulhan Aruh*, Yore Dea, 270:1.

bırakmış olsa bile, kişinin kendi tomarını yazması bir *mitzvadır*.” ifadeleri yer almaktadır.²¹ *Talmud*’da bir kişinin *Sefer Tora*’yı kendisi için yazabileceği, kendi adına bir *sofer* yazdırabileceği veya satın alabileceği belirtilmektedir. Bununla birlikte kişi, kendisi için bir Tevrat tomarı yazarsa, sanki onu Sina Dağı’nda almış gibi kabul edilmektedir.²²

Kişisel bir *Sefer Tora* üretme gereksinimi, zahmetli ve çoğu insan için pratik olmayan bir iştir. Günümüze ulaşan nüshalar içerisinde *Tanah*’ın tam halinin yer aldığı en eski nüsha olan *Leningrad Kodeksi*’nin Yasanın Tekrarı kitabının sonundaki *Masoret* notlarına göre Tevrat’ta 5845 pasuk, 79.856 kelime ve 400.045 harf bulunmaktadır.²³ Uzman bir *soferin* bile gerekli özeni göstererek bir *Sefer Tora* hazırlaması aylar alabilmektedir. Bununla birlikte *Sefer Tora*’nın yazılması için gerekli parşömen üretimi ve maliyeti, Orta Çağ’daki Yahudi cemaatlerinin çoğu üyesinin imkanlarının ötesine geçmiştir. Rabbanî din adamları, oluşan olumsuz şartlarla birlikte *halahanın* gereklerinin yerine getirilmesi konusunda yeni argümanlar oluşturmaya çalışmışlardır.²⁴ *Talmud*’da Rav Şešet’ten nakledilen bir hükümde “Tevrat tomarının tek bir harfini bile düzelten bir kişi, onun sanki tamamını yazmış gibidir.” ifadesi yer almaktadır.²⁵ Yine Musa ibn Meymun bu konuyla ilgili olarak “Bir kişi *Sefer Tora*’nın yazımıyla ilgili kuralları bilmiyorsa, kendisi için başka bir kişiye yazdırmalıdır. Bir tomarı, hatta bir harfini bile düzelten, onu tamamen yazmış sayılır.”²⁶ şeklinde hüküm vermiştir. Buradan yola çıkarak hem her Yahudi’ye bir *Sefer Tora*’da pay veren hem de böylece *Sefer Tora*’yı yazma emrinin yerine getirilmesini sağlayan *Siyum ha-Tora* (סיום התורה) adlı bir gelenek oluşmuştur. Burada *sofer*, *Sefer Tora*’nın ilk ve son bölümlerindeki kelimelerin sadece ana hatlarını yazmakta ve törende hazır bulunanlar, her biri içi boş harflerden birini doldurmaya davet edilmektedir.²⁷ Böylece bu törene katılıp harflerin içini dolduran Yahudiler de kişisel bir *Sefer Tora* yazma yükümlülüğünü yerine getirmektedir.

Yahudi geleneğinde *Sefer Tora*’yı yazan kişiye yazıcı veya kâtip anlamına gelem *sofer* denilmektedir. *Sofer* kelimesi *sofer Stam* (סופר סתם) ifadesinin kısaltılmış halidir. *Stam* kelimesi ise *sofer* tarafından yazılan kutsal yazılara, yani *Sefer Tora*, *Tefilin* ve *Mezuza*’ya atıf yapmakta ve bunların baş harfle-

²¹ *Babil Talmudu*, Sanhedrin, 21b.

²² *Babil Talmudu*, Menahot, 30a.

²³ Outhwaite, “The Sefer Torah and Jewish Orthodoxy in the Islamic Middle Ages”, 66.

²⁴ Outhwaite, “The Sefer Torah and Jewish Orthodoxy in the Islamic Middle Ages”, 66-67.

²⁵ *Babil Talmudu*, Menahot, 30a.

²⁶ *Mişne Tora*, Hilhot Tefilin u-Mezuza ve-Sefer Tora, 7:1.

²⁷ Robert Goodman, *Teaching Jewish Holidays: History, Values, and Activities*, (Denver: A.R.E. Publishing, 1997), 228; Outhwaite, “The Sefer Torah and Jewish Orthodoxy in the Islamic Middle Ages”, 67; Sol Scharfstein, *Torah and Commentary: The Five Books of Moses: Translation, Rabbinic and Contemporary Commentary*, (Jersey City: KTAV Publishing House, 2008), 28.

rinden oluşmaktadır.²⁸ Dolayısıyla bir *sofer* tarafından gerçekleştirilen işlemler kutsal metinlerle ilgilidir ve asla sanatsal bir kaligrafi uygulaması olarak kabul edilmemektedir. Tecrübeli bir *soferin* yanında eğitim yoluyla aktarılan uygulamalar, büyük bir ustalık gerektirmekte ve *halahayla* ilgili oldukça fazla ayrıntıya sahip kuralları barındırmaktadır.²⁹ *Sefer Tora*'nın yazımını belirleyen bu kurallar *Mesahet Sefer Tora* ve *Mesahet Soferim* başlıklarını taşıyan iki risalede bulunmaktadır.³⁰ Ayrıca Musa ibn Meymun tarafından 12. yüzyılın ikinci yarısında kaleme alınan *Mişne Tora*'nın, *Hilhot Tefilin u-Mezuza ve-Sefer Tora* adlı bölümünde de yer almıştır. Farklı dönemlerde yazılan bazı *Sefer Tora*'ların, *Hilhot Tefilin u-Mezuza ve-Sefer Tora*'daki kurallara harfiyen riayet edilerek yazılmadığı görülse de bahsedilen eser, kutsal kabul edilen parşömen yazılarının nasıl yazılacağıyla ilgili temel konu ve içerikleri sistemli bir şekilde sunmuştur. *Sefer Tora* ve diğer parşömenlerin yazımıyla ilgili kesin kuralların nihai kanonizasyonu ise 16. yüzyılda Yosef Karo (ö. 1575) tarafından tamamlanmıştır.³¹

Yahudi geleneğine göre *sofer*, dini kurallara bütünüyle riayet eden ve tüm emirlere karşı titiz davranan bir kişi olmalıdır. Özellikle kutsal kabul edilen yazıların parşömenlere aktarımıyla ilgili her ayrıntıya hâkim olması gerekmektedir. Rabbanî din adamları, Yahudi olmayan veya din değiştiren bir kişi, köle, kadın ya da reşit olmayan biri tarafından yazılan *Sefer Tora*'nın *pasul* olduğunu ve asla kullanılamayacağını belirtmişlerdir.³² *Sefer Tora*, *Tefilin* ve *Mezuza*'lar, diğer Yahudilerin ibadet ve dini yükümlükleri için hazırlandığından dolayı bunları yazan *soferin* kendisine güven duyulan ve itimat edilen bir kişi olması gerekmektedir.³³ Ayrıca sürecin her adımı için *kavana* (כונה) şeklinde ifade edilen niyet, amaç ve samimi duygu gereklidir. *Sofer*, kutsal yazılar üzerinde çalışırken uygun bir zihin yapısına, samimi ve içten bir duyguya sahip olmalıdır. Yazım esnasında kişi uyku-

²⁸ Leila Avrin, *Scribes, Script, and Books: The Book Arts from Antiquity to the Renaissance*, (Chicago, London: American Library Association, The British Library, 1991), 117; Marianne Schleicher, "Accounts of a Dying Scroll: On Jewish Handling of Sacred Texts in Need of Restoration or Disposal", *The Death of Sacred Texts: Ritual Disposal and Renovation of Texts in World Religions*, (London, New York: Routledge, 2016), 19.

²⁹ Kelman, "The Torah Scroll", 360.

³⁰ *Mesahet Kitanot* (Küçük Risaleler) veya *Mesahet İtsoniyot* (Dış Risaleler) arasında bulunan *Mesahet Sefer Tora* ve *Mesahet Soferim*, *Talmud* içerisinde tasnif edilmemişlerdir. *Talmud* üzerine yazılan bu eklerin 7. yüzyılda son şeklini aldıkları düşünülmektedir. Bu risalelerde *Talmud*'da olduğu gibi konu ile ilgili tartışmalar yapılmamış sadece verilen hükümler sıralanmıştır. Bk. Ömer Faruk Araz, *Yahudilikte Tefsir Geleneği: Midraşik Literatürün Tarihsel Gelişimi*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2019), 177.

³¹ Mauro Perani, "The Tagin: Their Origin, Use, and Oscillating Evolution between Embellishment and Mystical Signifier. New Light from the Ancient Bologna Sefer Torah", *The Hebrew Bible Manuscripts: A Millennium*, (Leiden, Boston: Brill, 2022), 338.

³² *Mesahet Soferim*, 1:13.

³³ Jay Seth Greenspan, *Hebrew Calligraphy: A Step by Step Guide*, (New York: Schocken Books, 1981), 136.

luysa, zihni başka bir meseleyle meşgulse veya samimiyet ve saf adanmışlık duygularıyla işini yapamıyorsa yazılan parşömen geçersizdir.³⁴ *Soferin*, *Sefer Tora*'yı yazmaya başlamadan önce her sabah günlük ritüelinin bir parçası olarak, manevi temizliğini ve saflığını sağlamak için *mikveye* girmesi gerekmektedir.³⁵ Eğer o gün manevi temizliğini sağlamak adına *mikveye* girememişse parşömende Tanrı'nın isimlerini yazacağı bölümleri ayırarak buraları boş bırakmasının ve bu isimleri *mikveye* girdiği başka bir gün yazmasının uygun olacağı belirtilmiştir.³⁶

Sofer, *Sefer Tora* yazmak için deri bir parşömen, tüy kalem, mürekkep, kopya kalem ve cetvel gibi malzemeler ile Tevrat metnini içeren *tikkun* (תיקון) isimli bir rehberle sahip olmalıdır. Hazırlanacak olan tomar, ancak *koşer* olarak kabul edilen bir hayvanın derisinin belirli bölümlerinden üretilmiş bir parşömen üzerine yazılmalıdır. Bununla birlikte hayvanın *koşer* kurallarına göre kesilmesi gerekmez. Vahşi bir hayvanın, necis bir kuşun veya bir balığın derisi, *Sefer Tora* için kullanılamaz.³⁷ *Pasukların* yazılmasından önce derinin tabaklanması ve çeşitli işlemlerden geçmesi gerekmektedir.³⁸ İşlem görecektir ham deri üç tabakadan oluşmaktadır. Bunlardan *gevil* (גוויל), derinin en üst tabakasıdır ve tüylerin hemen altındadır. En altta bulunan tabaka ise *duhsustus* (דוּסוּסוּס) adını taşımaktadır ve etin karşısında yer alan deri tabakasıdır. *Klaf* (קלף) ise derinin orta tabakasıdır ve *gevil* ile *duhsustus* arasında kalan bölümdür. *Sefer Tora*, derinin ancak *gevil* veya *klaf* tabakalarına yazılabilir.³⁹ Bununla birlikte bir *Sefer Tora* üzerindeki tüm yazıların ya *gevil* ya da *klaf* üzerine yazılı olması gerekmektedir. Aynı tomar içerisinde farklı tabakalara yazılmış parşömenlerin yer alması *Sefer Tora*'yı kullanılamaz hale getirecektir.⁴⁰

Talmud'da "Diftera, tuz ve unla işlenmiş ancak mazı ile işlenmemiş deridir." şeklinde bir ifade bulunmaktadır.⁴¹ Dolayısıyla eski dönemlerde derinin hazırlanması için tuz, arpa unu ve mazı palamudunun kullanıldığı anlaşılmaktadır. Günümüzde, deriler iki gün temiz suda bekletilerek yumuşatılmakta, sonrasında dokuz gün kireçli suda bekletilerek tüyleri alınmakta, daha sonra ise durulanıp kurutulmakta ve presle ütülenerek parşömen haline getirilmektedir. *Sefer Tora* için hazırlanan derileri taşıyan kişi, malze-

³⁴ Greenspan, *Hebrew Calligraphy*, 137.

³⁵ George Robinson, *Essential Torah: A Complete Guide to the Five Books of Moses*, (New York: Schocken Books, 2006), 13.

³⁶ Baki Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2010), 31; Kelman, "The Torah Scroll", 360.

³⁷ *Mesahet Sefer Tora*, 1:1; *Şulhan Aruh*, Yore Dea, 271:1.

³⁸ *Şulhan Aruh*, Yore Dea, 271:2.

³⁹ Şabat, 79b; *Şulhan Aruh*, Yore Dea, 271:3.

⁴⁰ *Mesahet Sefer Tora*, 2:11; *Mesahet Soferim*, 2:10; *Şulhan Aruh*, Yore Dea, 271:4.

⁴¹ *Babil Talmudu*, Megilla, 19a.

melerin işlenmesi sırasında gereken tüm dini hukuk kurallarına riayet edildiğini ve tüm eylemlerin *Sefer Tora*'nın kutsallığına uygun bir şekilde gerçekleştirildiğini ifade eden sözlü bir beyanda bulunmalıdır.⁴² Böylece *yeria* (יריעה) adı verilen tomar için kullanılacak parşömen sayfaları hazırlanmış olur. Bu sayfaların, üzerine kutsal metnin yazılmasından önce üç rabbanî din adamı tarafından kontrol edilmesi gerekmektedir.⁴³ Ham deriler, parşömen haline getirildikten sonra *sofer* bir kopya kalemi ve cetvel yardımıyla kırk üç ince satır çizgisi ve yazıların aynı hizada başlayıp bitmesi için sütun çizgilerini çizer.⁴⁴ *Sefer Tora*'lar genellikle kırk iki satır ve iki yüz kırk sekiz sütundan oluşan standart bir kalıpla hazırlanmaktadır. Bununla birlikte *halaha* açısından Musa ibn Meymun'un *Mişne Tora*'sına göre uygulamalarını gerçekleştiren Yemen Yahudilerine ait *Sefer Tora*'ların ise elli bir satırdan oluştuğu görülmektedir.⁴⁵ Bir parşömeninde üçten az ve sekizden fazla sütun bulunmamalıdır.⁴⁶ Her sütunun yaklaşık olarak 12,7 cm olması gerekmektedir. Bu ölçü ise aynı satır içerisinde "onların ailelerine" anlamına gelen ve Tevrat'taki en uzun kelime olan *le-Mişpehotihem* (למשפחותיהם)⁴⁷ kelimesinin üç defa yazılabileceği uzunluk ölçüsüne denk gelmektedir.⁴⁸ Yine her sütun arasında 5,08 cm, parşömenlerin dikileceği kısımda ise fazladan 2,54 cm boşluk olması gerekmektedir. Ayrıca sütunların üstünde 7,62 cm, altında ise 10,16 cm kenar boşluğu olmalıdır. *Tora*'nın her kitabı arasında da 10,16 cm boşluk bırakılmalıdır (Bk. Ek 2).⁴⁹ Musa ibn Meymun, "Her kitapla bir sonraki kitap arasında (Tevrat'taki beş kitabın her biri arasında) ne eksik ne fazla dört satırlık bir boşluk bırakılmalı, bu boşluğa hiçbir yazı yazılmamalı ve sonraki kitaba beşinci satırın başından başlanmalıdır. Tevrat'ı tamamlarken, onu sütunun sonundaki satırın ortasında bitirmek gerekir. Sütunun birkaç satırı bırakılacaksa, son satırının başlangıcından başlanıp tamamlanacak şekilde kısaltılmalı ve ayrıca satırları, son kelimeler olan *le-Eyne Kol*

⁴² Rothkoff, Rabinowitz, "Sefer Torah", 241.

⁴³ <https://memorialsrollstrust.org/index.php/czech-scrolls-museum/creating-a-torah-scroll>

⁴⁴ *Şulhan Aruh*, Yore Dea, 271:5; Bununla ilgili olarak Musa ibn Meymun, "Satır çizgileri çekilmeden ya da bir kısmı tüm deriden yapılmış parşömen üzerine, bir kısmı da bölünmüş derinin iç yarısından yapılmış olan parşömen üzerine yazılmış bir Sefer Tora kullanıma uygun değildir." ifadelerini kullanmaktadır. Bk. *Mişne Tora*, Hilhot Tefilin u-Mezuza ve-Sefer Tora, 7:4.

⁴⁵ Bununla ilgili olarak Musa ibn Meymun, "Her sütundaki satır sayısı kırk sekizden az, altmıştan fazla olamaz." şeklinde bir hüküm vermiştir. Bk. *Mişne Tora*, Hilhot Tefilin u-Mezuza ve-Sefer Tora, 7:10.

⁴⁶ *Mesahet Soferim*, 2:6.

⁴⁷ Yaratılış, 8:19.

⁴⁸ Musa ibn Meymun, "Her satırın uzunluğu, *le-Mişpehotihem* (למשפחותיהם) kelimesini üç kez yazmaya yetecek genişlikte otuz harflik olmalıdır. Her sütunun genişliği bu şekilde olmalıdır. Hiçbir satır daha kısa olmayacaktır." şeklinde görüşlerini ifade etmektedir. Bk. *Mişne Tora*, Hilhot Tefilin u-Mezuza ve-Sefer Tora, 7:4. Erken dönemlerde on harften oluşan bu kelimenin "vav" harfi olmadan (למשפחותיהם) şeklinde dokuz harften oluşacak şekilde yazıldığı da görülmektedir.

⁴⁹ Ronald L. Eisenberg, *The JPS Guide to Jewish Traditions*, (Philadelphia: The Jewish Publication Society,2004), 328-329.

Yisrael (לעיני כל ישראל) ifadeleri, sütunun sonundaki satırın ortasında olacak şekilde planlanmalıdır.⁵⁰ ifadeleriyle *Sefer Tora* içerisindeki ayrı kitapların yazımıyla ilgili de gerekli düzenlemeyi belirtmiştir.

Talmud döneminde kalem olarak kamış kullanılırken, günümüzde genellikle hindi gibi *koşer* olan bir kuşun tüylerinden yapılmış divitler kullanılır. Yahudi geleneğinde *Sefer Tora*'nın barış aracı olarak görülmesi savaş ve şiddet ile ilişkilendirilen demir ve çelikten imal edilmiş kalem ve malzemelerin kullanılmasını yasaklamıştır. *Sofer*, yazılması gereken yazı karakterindeki kare harfleri oluşturmak için tüyün ucunu keser ve istenilen derecede düz bir yüzey verir. Sonrasında mürekkebi taşıması için uzunlamasına keser. Mürekkep siyah renkli ve rengi kalıcı olmalı ancak silinmez olmamalıdır. Bununla birlikte yeşil veya kırmızı gibi diğer renklerle ya da altınla tek bir harf yazılsa dahi *Sefer Tora* kullanılamaz hale gelir.⁵¹ Mürekkebin rengi ile ilgili bu şartlar nedeniyle kullanılmakta olan *Sefer Tora*'ların, belli aralıklarla kontrol ettirilmesi ve yazının renginin değişip değişmediğinin ya da harflerde çatlamların olup olmadığının incelenmesi gerekmektedir. *Talmud*'da bütün yağlardan mürekkep elde edilebileceği, en iyi mürekkebin ise zeytinyağından alınabileceği bilgisi verilir. Zeytinyağının yakılmasıyla oluşan kurumun kazınarak toplandığı ve bunun yağ, bal ve mazı ile karıştırılarak mürekkebin elde edildiği belirtilmektedir.⁵² Günümüzde kullanılan mürekkepler toz haline getirilmiş mazı, arap zamkı ve bakır sülfat kristallerinin karışımının kaynatılmasıyla hazırlanmaktadır. Bazı *soferler* yazıyı daha parlak hale getirmek için mürekkebin içerisine sirke ve alkol de eklerler.⁵³

Sofer, *Sefer Tora*'yı yazmaya başlamadan önce bir parşömen parçasına *Amalek* (עמלק)⁵⁴ yazıp üzerini birkaç kez çizerek mürekkebin rengini ve yoğunluğunu test etmekte ve tüy kalem ile uygun kalınlıkta harflerin yazılıp yazılmadığını kontrol etmektedir.⁵⁵ Ardından "Ben Tevrat'ı kutsallığı adına, Tanrı'nın adını da onun kutsallığı adına yazıyorum." diyerek *Sefer Tora*'nın yazımına başlamaktadır. *Sefer Tora*, *Ktav Aşuri* olarak bilinen kare biçimli Asur alfabesinin⁵⁶ Aşkenaz veya Sefarad stilleriyle yazılır. Bir *Sefer Tora*,

⁵⁰ *Mişne Tora*, Hilhot Tefilin u-Mezuza ve-Sefer Tora, 7:7.

⁵¹ *Şulhan Aruh*, Yore Dea, 271:6; Eski dönemlerde bir *Sefer Tora* yazılması için altın harflerin kullanıldığı fakat bu uygulamanın, Altın Buzağ'ı hatırlatması nedeniyle daha sonra terk edildiği belirtilmektedir. Bk. Eisenberg, *The JPS Guide to Jewish Traditions*, 327.

⁵² *Babil Talmudu*, Şabat, 23a.

⁵³ Eisenberg, *The JPS Guide to Jewish Traditions*, 326-327. Ayrıca bk. *Mesahet Soferim*, 1:9.

⁵⁴ Tevrat'ta, Mısır'dan ayrılımlarından sonra çölde İsrailoğullarıyla savaşan ve Yahudilerin sürekli düşmanı olarak tanımlanan topluluklardan birisidir.

⁵⁵ Eric Ray, *Sofer: The Story of a Torah Scroll*, (Los Angeles: Torah Aura Productions, 1999), 22; Robinson, *Essential Torah*, 13; Bk. Ek 3.

⁵⁶ *Mesahet Soferim*, 1:7; Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, 32.

Tevrat'ın ayrı kitaplarına bölünemediği gibi tek, iki ya da üç birleştirilmiş tomara dönüştürülemez. Bunun sebebi Yahudi dini hukukuna göre büyük bir kutsallığa sahip tomarı küçük bir kutsallığa indirgemenin yasak olmasıdır.⁵⁷ Genellikle *sofer*lerin ilk önce Tanrı'nın adlarını, parşömen üzerine buldukları satırlara yazdıkları, sonrasında ise diğer kalan kelimeleri baştan itibaren yerleştirdikleri görülmektedir. Diğer kelimelerde herhangi bir hata gerçekleştiği takdirde yazılan yazı silinip düzeltilebiliyorken Tanrı'nın isimlerinden birisinde hata yapıldığında parşömen kullanılamaz hale gelir ve *pasuk*ların yeni bir parşömen üzerine baştan yazılması gerekmektedir.⁵⁸ Dolayısıyla birçok *sofer* emek, vakit ve parşömen kaybının önüne geçmek için ilk önce satırlar üzerinde yerleri belli olan Tanrı'nın isimlerini parşömene aktarmaktadır. *Sofer*, *Sefer Tora*'daki her sütun ve satırdaki yazıların nasıl yazılacağını gösteren *tikkun*daki ifadeyi inceler, sonra sesli bir şekilde okur ve parşömene yazar.⁵⁹ Yazıyla ilgili bir diğer kural ise harflerin birbirine değmemesi gerektiğine ilişkindir. Belli *pasuk*, *paraşa* ve bölümlerde boşlukların bırakılması gerekiyor olsa da birbirlerine değen harflerin bulunması, *Sefer Tora*'nın kullanımını geçersiz kılacaktır. Ayrıca *soferin dalet* (ד) ve *reş* (ר) gibi birbirine benzeyen harflerin yazımına da dikkat etmesi gerekmektedir. Yine *be-Reşit* (בראשית) kelimesinin⁶⁰ ilk harfi *bet* (ב) gibi büyük yazılan veya *va-Yikra* (ויקרא) kelimesinin⁶¹ son harfi *alef* (א) gibi küçük yazılan harflerin uygun şekilde parşömene aktarılması gerekmektedir.⁶² Rabbani din adamları tarafından metnin yazımıyla ilgili başka birçok kuralın belirtildiği de görülmektedir. Örnek vermek gerekirse Musa ibn Meymun, "Bir *paraşa* ile diğeri arasındaki boşluklar, içine *-aşer aşer aşer-* (אשר אשר אשר) gibi dokuz harf yazılabilecek şekilde olmalıdır. Kızıldenizdeki şarkıdan (*kurtu-*

⁵⁷ *Mesahet Soferim*, 3:3. Bununla ilgili olarak *Talmud*'da "Celile halkı Rabbi Helbo'ya bir soru gönderdi: Humaşim'den, yani Tevrat'ın beş kitabından sadece birini içeren tomarlardan sinagoda halka açık olarak okunmasıyla ilgili *halaha* nedir? Buna izin var mı, yoksa tam bir *Tora* tomarından okumak mı gerekmektedir? Onun zihninde herhangi bir cevap oluşmadı. Rabbi Helbo geldi ve Rabbi Yitzhak Nappaşa'ya sordu, ama onun zihninde herhangi bir cevap oluşmadı. Rabbi Yitzhak Nappaşa geldi ve çalışma salonunda bu soruyu sordu. Ve onlar Rabbi Shmuel bar Nahmani'nin Rabbi Yohanan'dan naklettiği ifadelerle bu sorunu çözdüler: Hiç kimse, bir parşömen yaprağı bile eksik olan bir Tevrat tomarından toplu içinde okuyamaz. Bu, tamamlanmamış bir Tevrat tomarının halka açık bir *Tora* okuması için kullanılmayacağını gösterir." ifadeleri yer almaktadır. Buradan yola çıkarak *Sefer Tora*'nın, Musa Peygamber'e gönderilen beş kitabın tamamını barındırması gerekli görülmüştür. Bk. *Babil Talmudu*, Gittin, 60a.

⁵⁸ *Mesahet Soferim*, 4:1.

⁵⁹ Greenspan, *Hebrew Calligraphy*, 137.

⁶⁰ Yararılış, 1:1.

⁶¹ Mısırdan Çıkış, 1:1.

⁶² *Mesahet Soferim*, 9:1; Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, 33. Bununla ilgili olarak Musa ibn Meymun, "Büyük veya küçük yazılan harflere, üzerinde nokta bulunan harflere, diğerlerinden farklı yazılan harflere dikkat edilmelidir." ifadelerini kullanmaktadır. Bk. *Mişne Tora*, Hilhot Tefilin u-Mezuzah ve-Sefer Tora, 7:8.

*luş ezgisi*⁶³ önceki beş satır⁶⁴ sırasıyla *ha-Baim* (הבאים), *ba-Yabaşa* (ביבשה), *ha-Şem* (השמ)⁶⁵, *met* (מת), *be-Mitsrayim* (במצרים) kelimeleriyle başlayacaktır. Şarkıdan sonraki beş satır⁶⁶ ise sırasıyla *va-Tikah* (ותקה), *ahareha* (אחריה), *sus* (סוס), *va-Yetzeu* (ויצאו), *va-Yavou* (ויבאו) kelimeleriyle başlayacaktır. *Ha-Azinu* (האזינו) ile başlayan Musa'nın şarkısından⁶⁷ önceki altı satır⁶⁸ sırasıyla *ve-Aida* (ואעידה), *aharey* (אחרי), *ha-Dereh* (הדרך), *be-Aharit* (באחרית), *le-Hah'iso* (להכעיסו), *kehal* (קהל) sözcükleriyle başlayacaktır. Musa'nın şarkısından sonraki beş satır⁶⁹ ise *va-Yavo* (ויבא), *ledaber* (לדבר), *aşer* (אשר), *ha-Zot* (הזאת), *aşer* (אשר) kelimeleriyle başlayacaktır. Bütün bu hususlar, görevi en iyi şekilde yerine getirmemizi sağlamak içindir. Bunların farklı şekilde uygulanması, parşömenin kullanılamayacak hale gelmesine neden olacaktır.”⁷⁰ ifadelerini kullanmıştır.

Masoretik olarak kabul edilen Tevrat nüshalarında (*Sefer Tora, Humaş*), günümüzde metnin anlaşılması için kullanılan modern noktalama işaretlerine benzer işaretlemelere rastlanılmaz. Bununla birlikte *Sefer Tora*'da genellikle yeni bir konunun başladığını belirten *paraşa petuha* (פרשה פתוחה) ve *paraşa setuma* (פרשה סתומה) ismi verilen boşluklar metnin anlamı ve anlatılan konunun gidişatı ile ilgili fikir sahibi olunmasını sağlamaktadır. Tevrat'ta bir konu sona erdiğinde yeterli boşluk bulunmasına rağmen yeni konuya aynı satır içerisinde devam edilmemekte ve mevcut boşluk muhafaza edilerek alt satırdan diğer konuya geçilmektedir. Bu örneğin bulunduğu durumlara *paraşa petuha* ismi verilmektedir. Ancak konunun tamamen dışında olmayan yeni bir alt bölüme geçildiğinde aynı satırdan dokuz harflik bir boşluk bırakılarak diğer bölüme aynı satırdan devam edilmektedir. Bu ise *paraşa setuma* olarak adlandırılmaktadır (Bk. Ek 4). Rabbani din adamları tarafından *petuha* ve *setuma* ile ilgili farklı görüş ve tartışmalar bulunmakla birlikte Musa ibn Meymun, konuyla ilgili ayrıntılı açıklamalarda bulunarak bir *Sefer Tora*'da iki yüz doksan *paraşa petuhanın*, üç yüz yetmiş dokuz *paraşa setumanın* bulunduğunu belirtmektedir. Her ne kadar Musa ibn Meymun *Sefer Tora*'da yer alan boşlukları iki başlık üzerinde tasnif etmiş olsa da *sedura* (סדורה) ve *şura* (שורה) olarak belirtilen ayrı boşluk biçimlerinin olduğu da bilinmektedir.⁷¹

⁶³ Mısır'dan Çıkış, 15:1-18.

⁶⁴ Mısır'dan Çıkış, 14:28-31.

⁶⁵ Musa ibn Meymun, ilgili bölümde geçen Tanrı'nın adını *ha-Şem* kelimesini kullanarak belirtmiştir.

⁶⁶ Mısır'dan Çıkış, 15:20-23.

⁶⁷ Yasanın Tekrarı, 32:1-43.

⁶⁸ Yasanın Tekrarı, 31:28-30.

⁶⁹ Yasanın Tekrarı, 32:44-47.

⁷⁰ *Mişne Tora*, Hilhot Tefilin u-Mezuza ve-Sefer Tora, 7:10.

⁷¹ Hanna Liss, “A Pentateuch to Read in? The Secrets of the Regensburg Pentateuch”, *Jewish Manusc-*

Sefer Tora'nın yazımında dikkat edilen konulardan bir diğeri bazı harflere eklenen süslemelerdir. *Pasuk*ların yazıldığı parşömeinde herhangi bir süsleme bulunmamasına rağmen bazı harflerin üzerinde Aramice *tagin* (תגין), İbranice ise *ketarim* (כתרים) ismi verilen özel süslemeler yer almaktadır. Taç/lar anlamına gelen bu terimler İbrani alfabesinde bulunan *gimel* (ג), *zayin* (ז), *tet* (ט), *nun* (נ), *ayin* (ע), *tzadi* (צ) ve *şin* (ש) harflerinin sol üst köşelerine yerleştirilmiş özel tasarıma sahip süslerdir.⁷² Bu harfler *Şa'atnez Getz* (שטנז גאץ) olarak belirtilen bir ifade ile formüle edilmiştir (Bk. Ek 5).⁷³ En bilinen harf düzenlemesi her birisi küçük bir *zayin* harfine benzeyen üç süslemeden oluştuğu için hançer anlamına gelen *ziyyun* (זייון) kelimesiyle de ifade edilmiştir.⁷⁴ *Talmud*'daki ifadelerle göre Musa Peygamber, Tevrat'ı almak için Sina Dağı'na çıkmadan önce Tanrı, Tevrat'ta yer alan harflere *tagin* eklemiştir.⁷⁵ Musa ibn Meymun, *tagini* yazmanın mükemmel bir *Sefer Tora* için gerekliliğini "Belli harflerin üzerindeki taçlara dikkat edilmelidir. Tüm taçlar *zayin* harfi şeklindedir ve kıl gibi ince olmalıdır."⁷⁶ cümleleriyle açıklamaktadır. Buna rağmen Tevrat tomarında yer alan bütün harflerin doğru bir şekilde yazıldığı takdirde *taginin* yazılmadığı bir parşömenin de geçerli olacağını söylemiştir.⁷⁷ Aşkenaz geleneği ise harfler üzerindeki süslemelerin yazılması gerektiğini, *Şa'atnez Getz* harfleri üzerine *tagin*lerin eklenmemesinin, *Sefer Tora*'yı geçersiz hale getireceğini vurgulamıştır.⁷⁸

Tamamlanan parşömenler tekrar kontrol edilip gözden kaçan hatalar düzeltildikten sonra *giddim* (גידים) ismi verilen koşer bir hayvanın ayak tendonlarından yapılmış iplikle birlikte dikilir. *Giddimi* güçlendirmek için sayfanın üstüne ve altına ince parşömen şeritleri yapıştırılır. Tomar, altmış iki parça parşömenin dikilerek birleştirilmesinden⁷⁹ sonra *etz hayim* adı verilen ahşap silindir parçalara *giddim* vasıtasıyla dikilir ve bu silindir parçalara sarılır. *Sefer Tora*, kutsal kabul edildiği için taşınması ve okunması sı-

ript Cultures, (Berlin, Boston: De Gruyter, 2017), 105-108; *Mişne Tora*, Hilhot Tefilin u-Mezuza ve-Sefer Tora, 8:1-4.

⁷² Kelman, "The Torah Scroll", 361; Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, 32-33.

⁷³ Ada Yardeni - Binyamin Elizur, "A Hebrew Prophetic Text on Stone from the Early Herodian Period: A Preliminary Report", *Hazon Gabriel: New Readings of the Gabriel Revelation*, (Atlanta: Society of Biblical Literature, 2011), 27.

⁷⁴ Marc Michaels, *Sefer Tagin Fragments from the Cairo Genizah*, (Leiden: Brill, 2020), 2.

⁷⁵ "Rav Yehuda, Rav'ın şöyle dediğini söylüyor: Musa Peygamber, Tanrı'dan *Tora*'yı almak için yükseklere çıktığında Tanrı'nın, *Tora*'daki bazı harflerin üzerine taç (*tagin*) koyduğunu gördü. Bunun üzerine Musa, Tanrı'ya "Everen efendisi, bu eklemeler olmadan *Tora*'yı vermenizi kim engelliyor" şeklinde sordu. Tanrı ise Musa'ya "Kaderinde birkaç kuşak sonra doğmak bulunan bir adam var. İsmi Akiva ben Yosef tir. O, bu taçların her bir dikeninden hüküm üzerine hüküm çıkaracaktır. Onun iyiliği için taçlar *Tora* harflerine eklenmelidir." dedi. Bk. *Babil Talmudu*, Menahot, 29b.

⁷⁶ *Mişne Tora*, Hilhot Tefilin u-Mezuza ve-Sefer Tora, 7:8.

⁷⁷ *Mişne Tora*, Hilhot Tefilin u-Mezuza ve-Sefer Tora, 7:9;

⁷⁸ Abraham Abele Gombiner, *Magen Avraham*, 36:3.

⁷⁹ Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 144.

rasında üzerine çıplak elle dokunulması yasaktır. Bu sebeple *Sefer Tora*'nın, *aron ha-kodeşten* alınması, *teva* denilen Tevrat kürsüsüne konulması ve yeniden *aron ha-kodeşe* yerleştirilmesi, *etz hayim* ile sağlanır.⁸⁰ *Sefer Tora*'nın tamamlanmasından sonra *etz hayimin* üzerine *keter* (כתר) veya *rimonim* (רמוןים) olarak adlandırılan gümüşten taç veya süslemeler konulur. Sefarad geleneğinde *Sefer Tora*, *tik* (תיק) adı verilen iki parçaya bölünmüş menteşeli bir kasa içerisinde muhafaza edilir. İçerisindeki parşömen, *tikin* bir kitap gibi açılmasıyla ortaya çıkar ve ibadet esnasında kaldırılmadan dik bir konumda okunur. Aşkenaz geleneğinde ise üzerinde aslan, taç, nar, tapınak sütunları gibi desenlerle süslenmiş kadife bir kılıfla muhafaza edilir. Kılıfın alt kısmı açık üst kısmı ise *etz hayimin* geçeceği yerler dışında kapalıdır.

Mişna ve *Talmud*'a göre üzerinde en az seksen beş doğru harf bulunan bir *Sefer Tora*, kutsal kabul edilir ve tomarla ilgili dini kurallar kendisi açısından bağlayıcıdır.⁸¹ Bir *Sefer Tora*'nın belli aralıklarla kontrol edilmesi ve kullanılmasına mâni olan yıpranmalar oluştuysa bunların düzeltilmesi gerekir. Düzeltilemeyecek derecede yıpranmış, sayfanın üzerindeki mürekkep rengi bozulmuş ve dağılmış olan *Sefer Tora*'ların ise imha edilmesi gerekir. *Sefer Tora*'ların yakılması kesinlikle yasaktır.⁸² Yıpranmış ve kullanılamayacak bir *Sefer Tora*'nın çömlekten yapılmış bir vazoya konulup mezarlığa gömülmesi ya da *geniza* olarak ifade edilen ve sinagog müstemilatı içerisinde bulunan alanlarda saklanması gerekir.⁸³ Yine bu tomarların, rabbani bir din adamının mezarının yanına da gömülebileceği ifade edilir. Bununla ilgili olarak *Talmud*'da "Eskiyen bir Tevrat tomarı defnedilir ve bir Tevrat âliminin yanına gömülür. Gömüldüğünde, önce toprak bir kaba (çömlek) konulur."⁸⁴ ifadeleri yer almaktadır.

Dini literatür içerisindeki hiçbir metin *Sefer Tora*'nın kutsallığına ulaşamaz. Bununla ilgili olarak *Talmud*'da, *Sefer Tora*'nın, *Tanah* içerisindeki *Neviim* ve *Ketuvim* tomarların üzerine konulabileceği ancak bu tomarların *Sefer Tora*'nın üzerine konulamayacağı belirtilmektedir.⁸⁵ *Sefer Tora*'nın taşımış olduğu kutsallık, Tevrat tomarının *aron ha-kodeşten* çıkartıldığı andan itibaren orada bulunanları ayağa kalkmasını ve kendisine saygı göstermesini gerektirmektedir.⁸⁶ Benzer şekilde tomara çıplak elle dokunulması;⁸⁷ evlilik, eğitim ve bir esirin fidye bedelini sağlama

⁸⁰ Eisenberg, *The JPS Guide to Jewish Traditions*, 330.

⁸¹ Bk. *Mişna*, *Yadayim*, 3:5; *Babil Talmudu*, Şabat, 116a.

⁸² Musa ibn Meymun, *Sefer ha-Mada*, 71.

⁸³ *Şulhan Aruh*, *Yore Dea*, 282:11.

⁸⁴ *Babil Talmudu*, *Megilla*, 26b.

⁸⁵ *Babil Talmudu*, *Megilla*, 27a. Ayrıca bk. *Şulhan Aruh*, *Yore Dea*, 282:19.

⁸⁶ *Babil Talmudu*, *Makot*, 22b; *Kiduşin*, 33b; *Şulhan Aruh*, *Yore Dea*, 282:1-2.

⁸⁷ *Babil Talmudu*, Şabat, 14a; Bu yasak nedeniyle *Sefer Tora*, *yad* adı verilen bir işaretçi yardımıyla okunmaktadır.

gibi özel şartlar dışında satılması⁸⁸ yasaklanmıştır. *Mişna*'da “Bütün kutsal yazılar elleri kirletir.”⁸⁹ ifadesi yer almaktadır. Bu ifadeyi yorumlayanlar, tıpkı *Ahit Sandığı*'na dokunabilme hakkına sahip olmayan bir kişinin, ona dokunması sonucunda öldüğü gibi⁹⁰ *Sefer Tora*'nın da kutsal bir gücünün bulunduğunu ve bu kutsallık nedeniyle kendisine dokunanlara murdarlık verdiğini ifade etmektedirler.⁹¹ Bu sebeple tomarın bir kılıf veya mahfaza içerisinde taşınması gerektiği belirtilmiştir.⁹² Ayrıca bir *Sefer Tora*'nın kazâen düşmesi sonucunda orada bulunan bütün cemaatin oruç tutması gerektiği ifade edilmiştir.⁹³ *Talmud*'da bir *Sefer Tora*'nın yakıldığı durumda orada bulunanların, bir kişinin ölüm anına şahit olanların yaptığı gibi elbiselerini yırtması gerektiği belirtilmiştir.⁹⁴ Benzer şekilde rabbanî din adamları, bir *Sefer Tora*'nın yırtılması durumunda kişinin elbisesini, birisi parşömen diğeri ise parşömenin üzerinde bulunan kutsal yazılar nedeniyle iki kez yırtması gerektiğini bildirmiştir.⁹⁵ *Talmud*'da yer alan bir hikâyeye göre *Sefer Tora*'nın kutsallığı, içeriğinde bulunan kelimelerden kaynaklanmaktadır. Buna göre halka açık şekilde Tevrat çalışması yapan ve yanında bir *Sefer Tora* bulunduran Rabbi Hanina ben Teradyon, Romalılar tarafından yakalanmış ve Tevrat tomarına sarılarak ateşe verilmiştir. Etraftakiler ve öğrencileri kendisine ne gördüğünü sorduklarında ise “parşömenler yanıyor fakat harfleri semaya doğru uçuyor.” şeklinde bir cevap vermiştir.⁹⁶

Sefer Tora'nın muhafazası ve kullanımı ile ilgili diğer nesnelere de kutsal kabul edildiği görülmektedir. Bununla ilgili olarak *Şulhan Aruh*'da “*Sefer Tora*'yı tutmak için hazırlanmış ve kullanılmış bir kılıf, *aron ha-kodeş*, *Sefer Tora*'yı yerleştirdiğimiz dolap, *Sefer Tora*'nın bulunması için hazırlanan ve kullanılan kürsü... Bunların hepsi *taşmişey keduşa* (תשמישי קדושה), yani kutsal aksesuarlardır ve sıradan şeyler için kullanımı yasaktır. Bütün bunlar yıprandıktan veya kırıldıktan sonra *genizaya* yerleştirilirler.”⁹⁷ ifadeleri yer almaktadır.

⁸⁸ *Babil Talmudu*, Megilla, 27a.

⁸⁹ *Mişna*, Yadayim, 3:5.

⁹⁰ Bk. Çölde Sayım, 4:15; I. Samuel, 6:19; II. Samuel, 6:6-7; İsmail Başaran, “Ahit Sandığı: Eski İsrail'in En Kutsal Ayinsel Eşyası”, *Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 15/30 (Mart 2020), 240.

⁹¹ Timothy H. Lim, “The Defilement of the Hands as a Principle Determining the Holiness of Scriptures”, *The Journal of Theological Studies* 61/2 (2010), 506; Hasanoğlu, “Erken Dönem Yahudi Kaynaklarına Göre *Tanah*'ın Kanonize Edilmesi”, 36-38.

⁹² *Şulhan Aruh*, Yore Dea, 282:4.

⁹³ *Magen Avraham*, 44:5; Yechezkel Michel Epstein, *Aruh ha-Şulhan*, Yore Dea 282:8.

⁹⁴ *Babil Talmudu*, Moed Katan, 25a.

⁹⁵ *Babil Talmudu*, Moed Katan, 26a.

⁹⁶ *Babil Talmudu*, Avoda Zara, 18a.

⁹⁷ *Şulhan Aruh*, Yore Dea, 282:13.

2. SEFER TORA'NIN TAŞIDIĞI SEMBOLİK ANLAM

Araştırmacılara göre semboller ya benzer niteliklere sahip olarak ya da olgu ve düşünce yoluyla çağrışımında bulunarak esas veya soyut unsuru tipikleştirmekte, karakterize etmekte, temsil etmekte ve anımsatmaktadır. İçerisinde bulunduğu insan ve kültür tarafından inşa edilen semboller, dini alanda kutsal hale gelir ve o dine inanan kişiler tarafından kabul edilen soyut gerçekleri somutlaştırır.⁹⁸ Bu bağlamda Tevrat, Tanrı'nın sözü olarak onun kutsallığının somut bir göstergesi haline gelmiş, Tanrı ile İsrailoğulları arasındaki tarihsel bir dönemle kısıtlanamayan bağı oluşturmuştur. Rab-bani din adamları tarafından üretilen yorumlar doğrultusunda literal anlamı sıklıkla değişen ve genişleyen Tevrat, hükümlerin oluşturulduğu temel yasa kaynağı olmakla birlikte Tanrı'nın iradesinin tecellisi ve kutsal olanın tezahürü olarak anlam kazanmıştır. Nitekim Musa Peygamber'e atfedilen kitapların son bölümlerinde "Musa, Yasa'nın sözlerini eksiksiz olarak kitaba yazmayı bitirince, Rab'bin Antlaşma Sandığı'nı taşıyan Levililer'e şu buyruğu verdi: 'Bu Yasa Kitabı'nı alın, Tanrınız Rab'bin Antlaşma Sandığı'nın yanına koyun. Orada size karşı bir tanık olarak kalsın.'" ⁹⁹ ifadeleri yer almaktadır. Böylece Musa Peygamber'e atfedilen *Sefer Tora*'nın kutsallık seviyesi, Ahit Sandığı ve Sina'da verilen taş tabletlerle aynı seviyeye çıkmış olur. Tapınağın yıkılması, Ahit Sandığı ve taş levhaların kaybolması, İsrailoğullarının sürgün dönemleri, Yahudilerin zihin dünyasında büyük bir kırılmaya neden olmuşsa da Tevrat'ın varlığı Yahudi tarihinin her döneminde İsrailoğullarının Tanrı ile aşkın ilişkilerinin devamına ve dini hafızalarında kutsalla olan temaslarına olanak sağlamıştır. Tevrat dışındaki unsurların yokluğu, sonraki dönemlerde metne atfedilen kutsallığın en üst noktaya ulaşmasını da sağlamıştır. Bu değişimin en büyük göstergeleri ise rabbani din adamlarının yorumlarında mevcuttur. Tevrat'ın anlatımı, Babil Sürgünü sonrasında döneminin gerçekliğinden farklı olarak metafizik düzlemde ikinci bir anlam düzeyine sahip okuma biçimi kazanmıştır. Dolayısıyla tarihsel bir kriz dönemi, kutsal metnin yorumlanması açısından verimli bir alan oluşturmuştur. Böylece "öteki" olarak ifade edebileceğimiz diğer gerçekliğe kutsal metnin yorumlanmasıyla erişilebileceği vurgulanmış, bu yorumlara ise ritüeller ve uygulamalar eşlik etmiştir.¹⁰⁰ Nitekim *Talmud*'da dünya yaratılmadan önce yaratılan yedi varlık arasında Tevrat

⁹⁸ Simcha Fishbane, "The Symbolic Representation of the Sefer Torah", *The Impact of Culture and Cultures Upon Jewish Customs and Rituals: Collected Essays*, (Boston: Academic Studies Press, 2016), 211.

⁹⁹ Yasanın Tekrarı, 31:24-26.

¹⁰⁰ Ronald Hendel, *The Book of Genesis: A Biography*, (Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2013), 60-61.

da zikredilmektedir.¹⁰¹ Benzer şekilde evrenin yaratılması ile Tevrat'ın rehberliği arasında bir bağ kurulmuştur:¹⁰² “Ben kutsal olan Tanrı'nın çalışma aracıydım. İnsanların uygulamalarında ölümlü bir kral bir saray inşa edeceğinde, onu kendi becerisiyle değil bir mimarın becerisiyle oluşturur. Mimar da kendi başına inşaya girişmeyip, odaların ve kapıların nasıl düzenleneceğini bilmek için çeşitli şema ve planlar kullanır. Bunun gibi Tanrı bana danıştı ve dünyayı yarattı.”¹⁰³ Bütün bu değişim süreci, Yahudilerin kutsal parşömenlerine otorite sağlarken İsrailoğularının “seçilmiş millet” olma anlayışına da teolojik zemin sağlamıştır. Buna göre Tanrı, Tevrat'ın hükümlerini birçok kavme teklif etmiş fakat kavimlerin bu teklifi reddedip İsrailoğullarının bu sorumluluğu üstlenmeleriyle Tanrı kelamına muhatap olan Yahudiler seçilmiş millet haline gelmiştir.¹⁰⁴ Böylece parşömenlere yorum eşlik etmiş, yorum ise parşömene otorite kazandırmıştır. Yetkin ve kutsal bir metin haline gelen parşömenler muhatabına kimlik kazandırmış, kazanılan bu kimlik ise metnin dini ritüel ve uygulamalarda merkezi bir unsur haline gelmesini sağlamıştır. Bazı yorumlarda *Sefer Tora*, Tanrı ve İsrailoğulları bir olarak kabul edilmiştir. Tanrı'nın Sina'da verdiği kendi belleğidir ve insanların alabilmesi ve anlayabilmesi için dile ve kelimelere aktarılmıştır. Tevrat'ın belirli kısımları, İsrailoğullarının eylemlerinden ve yaşam deneyimlerinden türetilmiştir. Dolayısıyla İsrailoğullarının bu deneyimleri Tevrat'ın bir parçası haline gelmiştir. Bütün bunların sonucunda ise Tevrat, Tanrısal ve insani alemin bir ürünü olarak görülmüştür.¹⁰⁵ Sembolik dönüşümün izleri, *Tanah* içerisindeki diğer kitaplarda da görülebilir. Babil Sürgünü sırasında, Yahudilere dönüş ve Tapınağın yeniden inşası gibi konularda kehanetlerde bulunan Zekeriya Peygamber'in *Tanah*'taki kitabında *Sefer Tora*'yla ilgili çeşitli görünümlere yer verilmiştir. Bu görünümde Tevrat tomarı, yeryüzünde Tanrı'nın hükümlerini muhafaza eden ve iradesini gerçekleştiren metaforik bir unsur olarak betimlenmiştir.¹⁰⁶ Bir

¹⁰¹ “Dünya yaratılmadan önce yedi fenomen yaratılmıştı ve bunlar: *Tora*, tevbe, Eden bahçesi, Cehennem, Tanrı'nın tahtı, Mabet ve Mesih'in ismidir.” Bk. *Babil Talmudu*, Pesahim, 54a; Eliezer ben Hyrcanus, *Pirke de Rabbi Eliezer*, çev. Gerald Friedlander, (New York: The Bloch Publishing Company, 1916), 10-11.

¹⁰² Stolow, *Orthodox by Design*, 24.

¹⁰³ *Midraş Raba*, Bereşit Raba, 1:1; Abdullah Altuncu, *Yahudilikte Gelenek ve Haskala İlişkisi*, (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 30.

¹⁰⁴ Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, 79-80; Nuh Arslantaş, “Mukaddime”, *Tefsiru't-Tevrat bi'l-Arabiyye: Tevrat (Tora) Tefsiri (Sa'adya Gaon) I*, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018), 52-53; Altuncu, *Yahudilikte Gelenek ve Haskala İlişkisi*, 32.

¹⁰⁵ Arthur Green, *The Language of Truth: The Torah Commentary of the Sefat Emet Rabbi Yehudah Leib of Ger*, (Philadelphia: The Jewish Publication Society, 1998), 327.

¹⁰⁶ “Gözlerimi yine kaldırıp bakınca, uçan bir tomar gördüm. Melek, ‘Ne görüyorsun?’ diye sordu. ‘Uçan bir tomar görüyorum. Uzunluğu yirmi, genişliği on arşın’ diye yanıtladım. Melek, ‘Bütün ülkeye yağacak lanettir bu’ dedi, ‘Tomarın bir yanına yazılanlar uyarınca, hırsızlık eden herkes sökülüp atılacak; öbür yanına yazılanlar uyarınca da yalan yere ant içenler kovulacak.’” Zekeriya, 5:1-3.

başka anlatıda ise Tanrı'nın emirlerini İsrailoğullarına aktarmakla görevlendirilen Hezekiel'e ağzını açması ve kendisine sunulan "ağıtlar, iniltiler ve figanların yazılı olduğu" bir kitap tomarını yemesi emredilmiştir.¹⁰⁷ Burada yer alan ifadelerde ise Tanrı'nın kelimelerinin bir arada bulunduğu "kutsal nesne" bu emirlerin iletilmesi ve yayılması konusunda Hezekiel'e eşlik eden bir araç olarak tasvir edilmiştir.

Yahudiliğin tek tanrılı bir inanç sistemi olması ve putperestliğe karşı çıkması, İsrailoğullarının kutsalla irtibatlarını sembolik metaforlar aracılığıyla gerçekleştirilmelerini sağlamıştır. Bu doğrultuda modern dönemde birçok araştırmacı, Yahudilikte kutsal kabul edilen parşömenlerle pagan inançlarda yer alan imge ve totemleri karşılaştırmıştır. Buna göre Tevrat'taki ikon karşıtlığının yükselişi ve buna gösterilen ehemmiyet, farklı unsurların ikonların yerine ikame edilebileceğini görmemize engel olur. Burada üzerinde durulması gereken konu İsrailoğullarının fiziki nesnelere tapıp tapmama-ları değil tanrısal imgeler olarak işlev kazanan simge ve sembollere sahip olup olmamalarıdır. Yahudilerin ikonları reddetmesi, *Tefilin* takmaları, kapı sövelerine *Mezuza* koymaları, mabet ve sinagoglarında *Sefer Tora*'nın bulunduğu *aron ha-kodeşin* yapının en önemli kısmı olması ile pagan toplumlarda oyma taş, işlenmiş ahşap, amulet ve süslemelerin taşınması, evin belli köşelerinde kötü ruh ve iblislerden korunmak için çeşitli figürlerin kullanılması ve kült yapılarında Tanrıların suretlerinin yer aldığı bölümlerin bulunması bu zeminde ele alınabilecek konular arasındadır.¹⁰⁸ Burada ciddi benzerlikler olmakla birlikte unutulmaması gereken husus paganlara ait unsurlarda nesnelere kutsallığının kendilerinden kaynaklanıyor olmasıdır. Yahudilerdeki kutsal parşömenler ise "Tanrı'nın sözü"nü barındırdıkları için kutsaldır ve nesne olarak sahip oldukları üstünlük, içerisinde bulunan bu sözlerden kaynaklanmaktadır. Bir tomarın, *Sefer Tora* ile ilgili hükümleri taşıması için gerekli görülen seksen beş doğru harf şartı bunun en temel göstergesidir. Yine yemin sırasında "*Sefer Tora*'nın üzerine yemin ederim." ifadesinin yasaklanarak *Sefer Tora*'nın tutulduğu sırada "Tanrı'nın adının üzerine yemin ederim." beyanının kullanılması gerekliliği, Yahudi geleneğinde parşömenlerde bulunan kutsallığın Tanrı'dan kaynaklandığını, sınırlarının da Tanrı tarafından belirlendiğini göstermektedir. Böylece

¹⁰⁷ "Baktım, bana doğru uzanmış bir el gördüm; içinde tomar halinde bir kitap vardı. Tomarı önümde açtı, her iki yanı da yazılıydı. Orada ağıtlar, iniltiler, figanlar yazılıydı. Bana, 'Ey insanoğlu, sana verileni ye. Bu tomarı yedikten sonra git, İsrail halkına seslen' dedi. Böylece ağzımı açtım, yemem için tomarı bana verdi. Bana, 'Ey insanoğlu, sana verdiğim tomarı ye, mideni onunla doldur' dedi. Bunun üzerine tomarı yedim. Bal gibi tatlı geldi bana. Sonra şöyle dedi: 'Ey insanoğlu, İsrail halkına git, onlara sözlerimi ilet.'" Hezekiel, 2:9-3:4.

¹⁰⁸ Karel Van Der Toorn, "The Iconic Book: Analogies between the Babylonian Cult of Images and the Veneration of the Torah", *The Image and the Book: Iconic Cults, Aniconism, and the Rise of Book Religion in Israel and the Ancient Near East*, (Leuven: Uitgeverij Peeters, 1997), 229.

inanç sisteminde tasvir edilmeyen ve sureti bulunmayan Tanrı anlayışının zihinde oluşturduğu soyut alan, Tanrı'nın sözünü barındıran *Sefer Tora*'nın fiziki görünümü, taşıdığı hukuk kuralları ve dini uygulamalardaki yeri ile sınırları belirlenmiş somut bir alan haline gelmiştir. Dolayısıyla inanç, hukuk, tarih ve ritüel metni olarak *Sefer Tora*, soyut kutsal alanı, kutsallığını muhafaza ederek somutlaştıran bir işleve sahip olmuştur.¹⁰⁹

Ortaya çıktığı coğrafyada yer alan inanç biçimlerini reddederek köklü bir gelenek haline gelen bütün dini sistemler, Tanrı anlayışı gibi temel konularda farklı tutumlar ortaya koymuş ve bu farklılıklar, o dinin kendi öznel yapısını belirlemiştir. Bununla birlikte inanç sisteminin toplumdaki tezahürleri olan mabet, dua, ibadet, ritüel, tören, kutsalla kurulan bağ gibi birçok unsur, yapısal açıdan mevcut inanç biçimleriyle benzerlik göstermiştir. Bu unsurlarda farklılık gösteren husus, uygulamanın sınırlarını ve nasıl gerçekleştirileceğini belirleyen Tanrı anlayışıdır. Bu açıdan düşünüldüğünde Yahudiliğin ortaya çıktığı dönemde rahip, tapınak, kurban, sunu gibi birçok unsur ve uygulamanın mevcut inançlarda da zaten bulunduğu görülecektir. Yahudilik içerisinde yer alan bütün bu unsur ve uygulamalarda farklılaşan yön ise İsrailoğullarının tek Tanrısı ve onun belirlemiş olduğu yasalardır. Dolayısıyla savaşlarda Ahit Sandığı'nın ve *Sefer Tora*'nın alana getirilmesiyle putperest topluluklarının kendi pagan sistemlerine ait figürleri getirmesi, kralın yanında yönetici olması sebebiyle ikinci bir *Sefer Tora* yazarak bunu yanında bulundurması ile putperest toplulukların krallarının kendi imge ve sembollerini yanında taşımaları arasında işlevsel açıdan bir farklılık bulunmamaktadır. Fakat bütün bunlar yapısal olarak ele alındığında, inancın kendi öznel yönlerini taşıması bakımından tamamen benzersizdir ve birbirlerinden ayrı bir şekilde değerlendirilmelidir.

Sefer Tora'nın barındırdığı sembolik anlamın tamamı Tevrat'ta belirtildiği şekliyle Tanrı'nın, *On Emir*'i İsrailoğullarına vermek için bir sis içerisinde Sina dağına inmesi¹¹⁰ neticesinde Tanrısal alem ile yeryüzü arasındaki sınırların birbirine geçtiği tasvirin¹¹¹ izdüşümüdür. Yahudi dini düşüncesinde ve tecrübelerinde, sembolik anlamın dayandığı temel unsur, bu iki alemin bir araya gelmesidir. Bu temel unsur ve sembolik iz düşümler, bireysel mistik tecrübeler değil toplumsal deneyimlerdir.¹¹² Benzer deneyimler sinagog içerisindeki uygulamalarda da ortaya çık-

¹⁰⁹ Fishbane, "The Symbolic Representation of the Sefer Torah", 215.

¹¹⁰ Yahudi geleneği içerisinde Musa Peygamber'e verilen vahiy, Tanrı tarafından doğrudan iletilmiştir. Diğer peygamberlere vahyin gelmesi ise bir melek, rüya veya ilham aracılığıyla gerçekleşmiştir. Bk. Salime Leyla Gürkan, *İbrahim'den Ezra'ya İsrailoğulları Tarihi: Yahudi ve İslam Kutsal Metinleri ve Tarihi-Arkeolojik Bilgiler Işığında*, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2019), 21.

¹¹¹ Mısırdan Çıkış, 19:16-25.

¹¹² Fishbane, "The Symbolic Representation of the Sefer Torah", 243.

maktadır. Buna göre *Sefer Tora, aron ha-kodeş*ten çıkarıldıktan hemen sonra üç sütunluk bir alan gözükecek şekilde açılmakta ve yüksekçe tutularak sağda ve solda duranlara yazının yüzünü gösterecekleri şekilde çevrilmektedir. Daha sonra öne ve arkaya doğru döndürülmektedir. Bu esnada bütün erkek ve kadınlar yazıyı görmekte, diz çökmekte ve “İşte bu, Musa’nın İsrailoğullarının önüne koyduğu Tevrat’tır.”¹¹³ ve “Rab’bin Tevrat’ı mükemmeldir, ruhu onarır.”¹¹⁴ diye seslenmektedir.¹¹⁵ Bu uygulamayla, *Sefer Tora*’ya, ibadete katılanlar tarafından saygı gösterilmiş, açılan “üç sütunluk” parşömenin her yöne çevrilmesiyle emirlere muhatap olanlar ile muhatap olunan emirler yüz yüze getirilmiştir. Bu betimleme, Musa Peygamber’in Tanrı’dan yüz yüze almış olduğu vahyin bir yansımasıdır ve vahiy, İsrailoğullarına ilk kez veriliyormuş gibi inşa edilen bir tasvirdir. Yine *Zohar*’da yer alan ve Rabbi Şimeon’a atfedilen “Bir cemaat halinde (*aron ha-kodeş*in kapıları açılıp) *Sefer Tora*’yı aldığımızda, cennetinin kapıları kendiliğinden açılır ve Tanrı’nın sevgisini uyandırırız.” ifadeleri yer almaktadır.¹¹⁶ Burada Yahudi geleneğinde yer alan “*Tora min ha-Şamayim*” yani “Tevrat göklerdenidir.” ilkesi gereği Tevrat’ın ilahi kaynaktan geldiğine yönelik inanca atıf yapıldığı anlaşılmaktadır. *Sefer Tora*’nın bulunduğu *aron ha-kodeş*in kapıları, vahyin kaynağı olan Tanrısal âlem ve vahyi alan İsrailoğulları arasındaki metafizik sınırı sembolize etmektedir. Dolayısıyla *aron ha-kodeş*in kutsallığı da yine içerisinde bulunan *Sefer Tora*’dan kaynaklanmaktadır.¹¹⁷ *Aron ha-kodeş*in kapıları açılıp *Sefer Tora*’nın alındığı sırada ibadete katılan Yahudilerin *va-Yehi Binsoa* (וי יהי בנסו) olarak isimlendirilen “Sandık yola çıkınca Musa, ‘Ya Rab, kalk! Düşmanların dağılsın, senden nefret edenler önünden kaçsın!’ diyordu. Sandık konaklayınca da ‘Ya Rab, binlerce, on binlerce İsrailiye dön!’ diyordu.”¹¹⁸ şeklindeki *pasuk*ları okuduğu görülmektedir. Gerçekleştirilen ritüel, Ahit Sandığı’nın, Sina çölünde insanların önünde nasıl taşındığını hatırlatmakla birlikte,¹¹⁹ *Sefer Tora* ile Tanrı’nın nasıl ilişkilendirildiğini hem Tevrat’taki bölümlerde hem de sinagog uygulamalarında göstermesi bakımından oldukça önemlidir. *Tanah*’ta, savaş esnasında alana Ahit Sandığı’nın getirilmesiyle Filistilerin korktukları ve “Tanrı ordugâha gelmiş!” şeklinde haykırdıkları anlatılmaktadır.¹²⁰

¹¹³ Yasa’nın Tekrarı, 4:45.

¹¹⁴ Mezmurlar, 19:8.

¹¹⁵ *Mesahet Soferim*, 14:14.

¹¹⁶ *Zohar*, Vayahel, 206a.

¹¹⁷ Buruce Kadden - Barbara Binder Kadden, *Teaching Tefilah: Insights and Activities on Prayer*, (Denver: A.R.E. Publishing, 2004), 103.

¹¹⁸ Çölde Sayım, 10:35-36.

¹¹⁹ Kadden - Kadden, *Teaching Tefilah*, 63.

¹²⁰ I. Samuel, 4:3-8.

Tanah'ta, Tanrı'ya övgüde bulunulan bir bölümde "Krallığı sonsuza dek duracak!"¹²¹ ifadesi yer almaktadır. Yine *Sidur* olarak adlandırılan dua kitaplarında Tanrı için "kralların kralı" anlamına gelen *Meleh Malhey ha-Melahim* (מלך מלכי המלכים) ismi kullanılmıştır.¹²² Dolayısıyla Tanrı, Yahudi geleneğinde ebedi bir kral olarak da düşünülmüştür.¹²³ Bu düşüncenin bir yansıması olarak *Sefer Tora*, bir kral gibi kadife veya ipek kılıflar, üzerinde bir zırhı andıran plaka ve en tepesinde bir taçla süslenmiştir. Ayrıca bir sinagoga yerleştirilmesi, okumak için çıkartılması ve tekrar yerine konulması, kraliyet alayına benzer şekilde belli sayıda görevlinin iştirakiyle gerçekleştirilmiştir. Yine *Sefer Tora* çıkartıldığında karşısında saygıyla eğilmekte olan, yönünü sürekli tomara çeviren, sinagog etrafında dolaştırılırken öpmeye çalışan ve okuma tamamlanmadan sinagogdan çıkmayan Yahudiler, bir krala gösterilebilecek tazimi ortaya koymaktadırlar.¹²⁴ Bu konu etrafında düşünüldüğünde, Sefarad Yahudileri arasında *Sefer Tora*'nın yerleştirildiği sandığa, saray anlamına gelen *heyhal* (היכל) kelimesinin kullanılması da oldukça dikkat çekicidir.¹²⁵

Kabala ile ilgili bazı eserlerde *Sefer Tora*'nın İsrail halkına benzetildiği durumlarla karşılaşmak mümkündür. Buna göre her kişinin bir harften oluştuğu Yahudiler bir bütün olarak *Sefer Tora*'yı sembolize etmektedir. Bunu ifade etmek için kelimelerin ilk harflerinin kullanıldığı İbranice bir formülasyon bulunmaktadır. יש ששים ריבוא אותיות לתורה - ישראל. İfadenin Türkçe tercümesi ise "İsrail – Tevrat'ta altı yüz bin harf vardır."¹²⁶ şeklindedir. Ne Tevrat altı yüz bin harften, ne de İsrail halkı altı yüz bin kişiden oluşuyor olsa da bu şekilde bir betimleme yapılması oldukça dikkat çekicidir.¹²⁷ Yine bir Yahudinin eğitim hayatının *Hinuh* ve *Talmud Tora*'dan oluştuğu ifade edilerek *Sefer Tora*'yla geleneğe bağlı dindar bir Yahudi arasında benzetmeler yapılmıştır. Tevrat tomarları için kullanılacak derilerin yumuşatılması ve uygun birer parşömen haline getirilmesi çocuğun *Bar Mitzva*'sından önce gerçekleşen *Hinuh* dönemine, *soferin* parşömenlerin üzerine Tanrı'nın

¹²¹ Daniel, 4:3.

¹²² *Sidur Aşkenaz*, Şabat, Leyl Şabat, Şalom Aleyhem.

¹²³ Fuat Aydın, "Bir Sessizliğin ya da Yhvh'nin Tarihi (YHVH'nin Telaffuz Edilmeme Olgusu Üzerine Bir Araştırma)", *Usûl 2* (Aralık 2004), 106.

¹²⁴ Jeffrey H. Tigay, "The Torah Scroll and God's Presence", *Built by Wisdom, Established by Understanding: Essays on Biblical and Near Eastern Literature in Honor of Adele Berlin*, (Bethesda: University Press of Maryland, 2013), 323.

¹²⁵ Tigay, "The Torah Scroll and God's Presence", 333. Bununla birlikte *heyhal* kelimesi *Tanah*'ta Tapınak anlamında kullanılmıştır. Bk. I. Samuel, 3:3; Yeremya, 7:4.

¹²⁶ Naftali ben Shimon Hertz Ginzburg, *Naftali Seva Ratzon al-Hagada şel-Pesah*, Magid, Kneged Arba'a Banim, 1.

¹²⁷ Formülasyonun yer aldığı ifadenin devamında Tevrat'ın, Musa Peygamber'e Sina Dağı'nda verilmesinin sebebi, Yahudilerin sayısının ancak o dönemde altı yüz bine ulaşmış olmasıyla ilişkilendirilmiştir.

sözlerini yazarak tomarı kutsallıkla doldurması ise *Talmud Tora* sürecine benzetilmiştir.¹²⁸

Sefer Tora ile ilgili sembolizm sadece tomarın kendisinde değil aynı zamanda metnin yazım biçiminde de karşımıza çıkmaktadır. Tomar'ın yazımından önce mürekkebin ve tüy kalemin test edilmesi için *soferin*, küçük bir parşömene *Amalek* yazıp üzerini birkaç kez çizmesi bu durumun belirgin örneklerindedir. Bu şekilde *sofer*, Tevrat'ta yer alan "Amalekliler'in anısını sileceksiniz."¹²⁹ emrini de sembolik olarak yerine getirmiş olur.¹³⁰ Yine *masoret* olarak ifade edilen yazım kurallarını belirleyen kişiler, *Sefer Tora*'da yer alan bazı bölümlerin, içeriği nedeniyle farklı biçimlerde yazılmasını gerektiğini belirtmişlerdir. Bunlardan birisi, Musa Peygamber'in Kızıldeniz'i geçip, Firavun ve ordusunun suların altında kalarak boğulmasını anlatan *Şirat ha-Yam* (Kurtuluş Ezgisi) isimli bölümdür.¹³¹ Her cümlelerin arasına boşluklar konularak satırlarda birbiri ardınca ikişer ve üçer parçalık kelime grupları oluşturulmuş ve tuğlalardan örülen bir duvar görüntüsü sağlanmıştır (Bk. Ek 6). Bu tasvir, İsrailoğullarının kuru bir yol üzerinde geçtikleri iki su duvarını sembolize etmektedir.¹³² Diğer bir örnek ise *Şirat ha-Azinu* (Musa'nın Ezgisi) isimli bölümdür.¹³³ Burada da bölümün yer aldığı tüm sütun içerisinde her cümlelerin ortasında bir boşluk bulunmaktadır (Bk. Ek 7). Yine *On Emir*'in yer aldığı bölümler de¹³⁴ farklı biçimlerde yazılmıştır (Bk. Ek 8).

Sefer Tora'nın taşıdığı sembolik anlamlar sadece geleneksel Yahudi anlayışı içerisinde ortaya çıkmamaktadır. Samiriler, ilk *Sefer Tora*'nın İsrailoğullarının Kenan'ı ele geçirmelerinden on üç yıl sonra, Harun'un torunu Abişa tarafından yazıldığına inanmaktadırlar. Günümüzde de muhafaza edilen ve üç bin yılın üzerinde bir tarihe sahip olduğu kabul edilen *Sefer Abişa* (ספר אבישע) Samirilerin sahip olduğu en önemli nesnedir. Bu tomar, *Şavuot*, *Yom Kipur* ve Gerizim Dağı'nda gerçekleşen hac dönemlerinde çıkartılmakta ve Samiriler bu tomar aracılığıyla kutsanmaktadır.¹³⁵ *Abişa Tomarı*, Samirilerin inanç dünyalarında en kutsal nesne olarak topluluğu bir arada tutan, dini uygulamalarında merkezde olan ve otantik bir metin olarak kabul edildiği için sembolik anlamları barındıran bir nesne haline gelmiştir.

¹²⁸ Joshua Flug, "A Walking Sefer Torah", *Yeshiva University Shavuot To-Go* 5769 (2009), 15.

¹²⁹ Yasanın Tekrarı, 25:19.

¹³⁰ Ray, *Sofer: The Story of a Torah Scroll*, 22.

¹³¹ Mısırdan Çıkış, 15:1-19.

¹³² Eisenberg, *The JPS Guide to Jewish Traditions*, 329.

¹³³ Yasanın Tekrarı, 32:1-43.

¹³⁴ Mısırdan Çıkış, 20:1-14; Yasanın Tekrarı, 5:6-18; Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 146.

¹³⁵ Reinhard Pummer, *Samiriler: Din, Tarih, Gelenek*, çev. Muhammed Ali Bağır, (İstanbul: Eskiyei Yayınları, 2020), 190, 251-254.

SONUÇ

Yahudi geleneğine göre *Sefer Tora* sadece kendisi aracılığıyla ibadetlerin gerçekleştirildiği dinin merkezi metni değil aynı zamanda Yahudilikteki en kutsal ve önemli nesnedir. *Sefer Tora*'nın Yahudilik açısından önemi sebebiyle Yahudiler, *Am ha-Sefer* yani "kitap halkı/ehl-i kitap" olarak nitelendirilmişlerdir. İbadetlerin gerçekleştirilmesi ve Tevrat'ın halka okunması sırasında parşömenlere yazılan *Sefer Tora*'nın kullanılması gerekmektedir. *Humaş* adı verilen Tevrat'ın kitap standardındaki hali ise metin üzerinde inceleme ve araştırma yapmak için kullanılmaktadır. Bu doğrultuda Tevrat'ın parşömen üzerine yazılması ve bu şekilde muhafaza edilmesi gerekliliği, Yahudiliğin kutsal metninin diğer dinlere ait metinlerden şekilsel olarak ayrışmasına neden olmaktadır. Yahudi kaynaklarına bakıldığı zaman kralıklar döneminden günümüze kadar *Sefer Tora*'nın ibadet esnasında okunması dışında çeşitli kullanımlarının olduğu görülmektedir. Krallar, başka bir nüsha yazarak onu sürekli yanlarında taşımışlar, savaş alanlarına getirmişler, sıradan halk onu kıtlık ve kuraklık dönemlerinde yağmur yağması için gerçekleştirilen uygulamalarda kullanmışlar, mahkemelerdeki şahitlikleri sırasında ona dokunarak Tanrı'nın adı üzerine yemin etmişler, tomarın sihirli bir gücünün olduğuna, bereket getirdiğine, kötülüklerden korduğuna, hastalıkları tedavi ettiğine ve yeni doğan bebeklerin huzursuzluğunu giderdiğine inanmışlardır. Dolayısıyla *Sefer Tora*, tarihi süreçte Yahudiliğin dini alanı dışında siyasi, askeri, iktisadi ve toplumsal alanda bir konum elde etmiş, halk inanışlarıyla ilgili çeşitli uygulamalarda kullanılmıştır.

Sefer Tora, Tanrı'nın sözü ve yasalarını içermesi sebebiyle kutsal görülen, Tanrı ile Yahudiler arasındaki bağı oluşturan, Tanrısal âleme yeryüzünde köprü vazifesi gören ve Musa'nın Sina Dağı'nda Tanrı'dan aldığı ilk vahye işaret eden bir değer olarak algılanmıştır. Tevrat'a yüklenen tüm bu anlamlar; yazım sırasında kullanılan malzemeler, *sofer* olarak isimlendirilen yazıcılar, *Sefer Tora*'nın yazımı, kullanımı, muhafazası ve *pasul* hale geldiğinde yapılması gerekenlerle ilgili ayrıntılı dini hukuk kurallarının oluşmasını sağlamıştır. Bu kurallar *Mişna* ve *Talmud* ile birlikte *Mesahet Sefer Tora* ve *Mesahet Soferim* başlıklarını taşıyan iki risalede, Musa ibn Meymun'a ait *Mişne Tora*'nın, *Hilhot Tefilin u-Mezuza ve-Sefer Tora* adlı bölümünde ve Yosef Karo'nun kitapları başta olmak üzere birçok dini ahkâm kaynaklarında yer almaktadır. Bu kuralların süreç içerisinde rabbani din adamları tarafından ele alınıp dönüştürüldüğü de görülmektedir. Her Yahudinin kendisi için bir *Sefer Tora* yazma yükümlüğünün, parşömen üzerindeki bir harfin düzeltilmesi ya da ana hatları çizilen bir harfin doldurulması şeklinde yerine getirilmesi, bu durumun belirgin örneklerinden birisidir. Yahudi

olmayan veya din değiştiren bir kişi, köle, kadın ya da reşit olmayan biri tarafından yazılan *Sefer Tora* geçersiz kabul edilmektedir. Ancak *koşer* bir hayvanın derisinden hazırlanabilecek olan parşömenler çeşitli aşamalardan geçirilerek kullanılabilir. Mürekkebin rengi ve nasıl hazırlanması gerektiği ile ilgili de birçok kural bulunmaktadır. Yazım sırasında kullanılacak divitin hindi gibi *koşer* bir kuşun tüyünden hazırlanmış olması gerekmektedir. Yahudi dini hukukuna göre barış aracı olarak görülen *Sefer Tora*'nın yazımında savaş ve şiddet ile ilişkilendirilen demir ve çelikten üretilmiş herhangi bir malzemenin kullanılması da yasaklanmıştır. Ayrıca parşömenlere Tevrat metninin nasıl yazılacağı, sütunların nasıl oluşturulacağı, hangi yazı karakterlerinin kullanılacağı, bu harflerin yazımı sırasında *Şa'atnez Getz* harflerinde olduğu gibi özel süslemelerin nasıl gerçekleştirileceği, sütun dışında ve metin üzerinde ne kadar boşluğun bırakılacağı da belirlenmiştir. Bahsi geçen ayrıntılı kurallara göre doğru bir şekilde hazırlanmış bir *Sefer Tora*'nın, *aron ha-kodeşte* muhafaza edilmesi, üzerine başka hiçbir tomar veya kitabın konulamaması, *Sefer Tora* ile birlikte kullanılan diğer tüm nesnelerin de kutsal kabul edilmesi ve kullanılamayacak hale gelen bir *Sefer Tora*'nın *genizaya* kaldırılması ya da bir âlimin mezarının yanına küp içerisinde gömülmesi de dini hukuk kuralları içerisinde yer almıştır.

Kutsal kabul edilen parşömenlerle ilgili tüm kurallarla birlikte *Sefer Tora*'nın birçok sembolik anlam barındırdığı görülmektedir. Tanrı'nın sözü olarak Tanrı'nın kutsallığının somut bir göstergesi haline gelen Tevrat, rab-bani din adamlarının yorumları doğrultusunda yeni anlamlar kazanmıştır. İlk yaratılan yedi varlık arasında belirtilen Tevrat, evrenin yaratılması sırasında Tanrı'ya rehberlik eden bir "plan" olarak tasvir edilmiştir. İsrailoğullarının seçilmişliği Tevrat'a muhatap olmasına bağlanmış, Tevrat'ın her bir harfi, İsrailoğullarının bir bireyi ile ilişkilendirilmiş ve bir bütün olarak *Sefer Tora* İsrail halkına benzetilmiştir. Bütün bu anlatılar, parşömenlere yorumun eşlik ettiğini, yapılan yorumların ise parşömene otorite kazandırdığını göstermektedir. Böylece Yahudilik açısından en üst konuma ve kutsallığa ulaşan bu parşömenler, metne muhatap olan İsrailoğullarına kimlik kazandırmıştır. Bu etkileşim ise *Sefer Tora*'nın dini ritüel ve uygulamalarda en önemli konumu elde etmesini sağlamıştır. Yahudi geleneğinde Tanrı, "kralların kralı" olarak görülmüş, *Sefer Tora* ise bu anlayışın göstergesi haline gelen çeşitli uygulamalar içerisinde yer almıştır. Bunun bir yansıması olarak *Sefer Tora*, bir kral gibi kadife veya ipek kılıflar, bir zırhı andıran plaka ve bir taçla süslenmiştir. Okumak için *aron ha-kodeşten* çıkartılması ve tekrar yerine konulması, kraliyet alayına benzer şekilde belli sayıda görevlinin iştirakiyle gerçekleştirilmiştir. Yine *Sefer Tora* çıkartıldığında saygı

gösterilmesi, yönün sürekli tomara çevrilmesi ve tomardan okuma tamamlanmadan sinagogdan çıkılmaması, Yahudilikteki Tanrı anlayışının, “kral” kavramıyla ilişkisini ve bu ilişkinin kutsal metin üzerindeki yansımaları göstermektedir. Parşömenlerin taşıdığı bütün bu sembolik anlatıma izin veren teolojik zemin, *Sefer Tora*’nın sadece geleneksel Yahudi anlayışını benimseyenler tarafından değil modern Yahudi düşüncesi içerisinde gelenekten ayrılan topluluklar tarafından da belli amaçlar içerisinde kullanılan bir nesne haline gelmesini sağlamıştır. Günümüzde, Ortodoks Yahudilik dışındaki diğer bütün Yahudi grupları içerisinde de *Sefer Tora*’nın önemli bir yer tutuyor olması bu bağlamda düşünülmesi gereken bir konudur.

KAYNAKÇA

- Adam, Baki. *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2010.
- Altuncu, Abdullah. *Yahudilikte Gelenek ve Haskala İlişkisi*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Araz, Ömer Faruk. *Yahudilikte Tefsir Geleneği: Midraşik Literatürün Tarihsel Gelişimi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2019.
- Arslantaş, Nuh. “Mukaddime”. *Tefsiru’t-Tevrat bi’l-Arabiyye: Tevrat (Tora) Tefsiri (Sa’adya Gaon) I*. 49-249. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018.
- Avrin, Leila. *Scribes, Script, and Books: The Book Arts from Antiquity to the Renaissance*. Chicago, London: American Library Association, The British Library, 1991.
- Aydın, Fuat. “Bir Sessizliğin ya da Yhvh’nin Tarihi (YHVH’nin Telaffuz Edilmeme Olgusu Üzerine Bir Araştırma)”. *Usûl 2* (Aralık 2004), 103-128.
- Babil Talmudu*. (<https://www.sefaria.org/texts>).
- Başaran, İsmail. “Ahit Sandığı: Eski İsrail’in En Kutsal Ayinsel Eşyası”. *Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 15/30 (Mart 2020), 235-245.
- Ben Hyrcanus, Eliezer. *Pirke de Rabbi Eliezer*. çev. Gerald Friedlander. New York: The Bloch Publishing Company, 1916.
- Eisenberg, Ronald L. *The JPS Guide to Jewish Traditions*. Philadelphia: The Jewish Publication Society, 2004.
- Epstein, Yechiel Michel. *Aruh ha-Şulhan*. (<https://www.sefaria.org/texts>).
- Fishbane, Simcha. “The Symbolic Representation of the Sefer Torah”. *The Impact of Culture and Cultures Upon Jewish Customs and Rituals: Collected Essays*. 211-250. Boston: Academic Studies Press, 2016.

- Flug, Joshua. "A Walking Sefer Torah". *Yeshiva University Shavuot To-Go* 5769 (2009), 11-17.
- Ginzburg, Naftali ben Shimon Hertz. *Naftali Seva Ratzon al-Hagada şel-Pesah*. (<https://www.sefaria.org/texts>).
- Gombiner, Abraham Abele. *Magen Avraham*. (<https://www.sefaria.org/texts>).
- Goodman, Robert. *Teaching Jewish Holidays: History, Values, and Activities*. Denver: A.R.E. Publishing, 1997.
- Green, Arthur. *The Language of Truth: The Torah Commentary of the Sefat Emet Rabbi Yehudah Leib of Ger*. Philadelphia: The Jewish Publication Society, 1998.
- Greenspan, Jay Seth. *Hebrew Calligraphy: A Step by Step Guide*. New York: Schocken Books, 1981.
- Gürkan, Salime Leyla. *İbrâhim'den Ezra'ya İsrâiloğulları Tarihi: Yahudi ve İslam Kutsal Metinleri ve Tarihi-Arkeolojik Bilgiler Işığında*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2019.
- Gürkan, Salime Leyla. *Yahudilik*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2012.
- Hasanoğlu, Eldar. "Erken Dönem Yahudi Kaynaklarına Göre Tanah'ın Kanonize Edilmesi". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/32 (Aralık 2015), 25-48.
- Hendel, Ronald. *The Book of Genesis: A Biography*. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2013.
- İbn Meymun, Musa. *Mişne Tora*.
- İbn Meymun, Musa. *Sefer ha-Mada'*. çev. Yasin Meral. Büşra Şahin. Safiye Merve Özkaldı. Mukadder Sipahioğlu. Rumeysa Bektaş. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2022.
- Kadden, Buruce. Kadden, Barbara Binder. *Teaching Tefilah: Insights and Activities on Prayer*. Denver: A.R.E. Publishing, 2004.
- Karo, Yosef. *Şulhan Aruh*. (<https://www.sefaria.org/texts>).
- Kelman, Stuart. "The Torah Scroll". *Etz Hayim Study Companion*. 359-364. New York: The Jewish Publication Society, 2005.
- Lim, Timothy H. "The Defilement of the Hands as a Principle Determining the Holiness of Scriptures". *The Journal of Theological Studies* 61/2 (2010), 501-515.
- Liss, Hanna. "A Pentateuch to Read in? The Secrets of the Regensburg Pentateuch". *Jewish Manuscript Cultures*. 89-128. Berlin, Boston: De Gruyter, 2017.
- Martini, Annett. "The Ritualization of Manufacturing and Handling Holy Books by the Hasidei Ashkenaz between Halakah and Magic". *Ritual Dynamics in*

- Jewish and Christian Contexts: Between Bible and Liturgy*. 56-84. Leiden, Boston: Brill, 2019.
- Meral, Yasin. *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*. İstanbul: MilelNihal Yayınları, 2021.
- Mesahet Sefer Tora*. (<https://www.sefaria.org/texts>).
- Mesahet Soferim*. (<https://www.sefaria.org/texts>).
- Michaels, Marc. *Sefer Tagin Fragments from the Cairo Genizah*. Leiden: Brill, 2020.
- Midraş Raba*. (<https://www.sefaria.org/texts>).
- Mişna*. (<https://www.sefaria.org/texts>).
- Outhwaite, Ben. "The Sefer Torah and Jewish Orthodoxy in the Islamic Middle Ages". *From Scrolls to Scrolling: Sacred Texts, Materiality, and Dynamic Media Cultures*. 63-89. Berlin, Boston: De Gruyter, 2020.
- Perani, Mauro. "The Tagin: Their Origin, Use, and Oscillating Evolution between Embellishment and Mystical Signifier. New Light from the Ancient Bologna Sefer Torah". *The Hebrew Bible Manuscripts: A Millennium*. 297-348. Leiden, Boston: Brill, 2022.
- Pummer, Reinhard. *Sâmirîler: Din, Tarih, Gelenek*. çev. Muhammed Ali Bağır. İstanbul: Eskiyei Yayınları, 2020.
- Ray, Eric. *Sofer: The Story of a Torah Scroll*. Los Angeles: Torah Aura Productions, 1999.
- Robinson, George. *Essential Torah: A Complete Guide to the Five Books of Moses*. New York: Schocken Books, 2006.
- Rothkoff, Aaron. Rabinowitz, Louis Isaac. "Sefer Torah". *Encyclopedia Judaica*. 18/241-243. Jerusalem: Keter Publishing House, 2007.
- Scharfstein, Sol. *Torah and Commentary: The Five Books of Moses: Translation, Rabbinic and Contemporary Commentary*. Jersey City: KTAV Publishing House, 2008.
- Schleicher, Marianne. "Accounts of a Dying Scroll: On Jewish Handling of Sacred Texts in Need of Restoration or Disposal". *The Death of Sacred Texts: Ritual Disposal and Renovation of Texts in World Religions*. 11-30. London, New York: Routledge, 2016.
- Sidur Aşkenaz*. (<https://www.sefaria.org/texts>).
- Stolow, Jeremy. *Orthodox by Design: Judaism, Print Politics, and the Artsroll Revolution*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 2010.
- Tigay, Jeffrey H. "The Torah Scroll and God's Presence". *Built by Wisdom, Establis-*

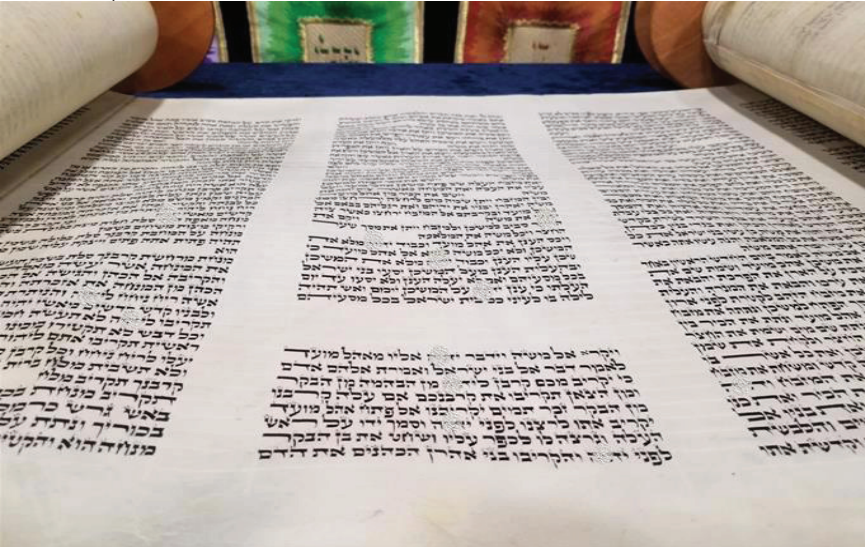
- hed by Understanding: Essays on Biblical and Near Eastern Literature in Honor of Adele Berlin.* 323-340. Bethesda: University Press of Maryland, 2013.
- Toorn, Karel Van Der. *Scribal Culture and the Making of the Hebrew Bible.* Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press, 2007.
- Toorn, Karel Van Der. "The Iconic Book: Analogies between the Babylonian Cult of Images and the Veneration of the Torah". *The Image and the Book: Iconic Cults, Aniconism, and the Rise of Book Religion in Israel and the Ancient Near East.* 229-248. Leuven: Uitgeverij Peeters, 1997.
- Yardeni, Ada. Elizur, Binyamin. "A Hebrew Prophetic Text on Stone from the Early Herodian Period: A Preliminary Report". *Hazon Gabriel: New Readings of the Gabriel Revelation.* 11-29. Atlanta: Society of Biblical Literature, 2011.
- Zohar. (<https://www.sefaria.org/texts>).
- <https://www.memorialscrollstrust.org/index.php/czech-scrolls-museum/creating-a-torah-scroll>
- <https://www.sefaria.org/texts>

EKLER

Ek 1: Kılıfı ve üzerinde bulunması gereken nesnelere *Sefer Toralar*.

Ek 2: *Sefer Tora* içerisinde yer alan *be-Reşit* ve *va-Yikra* bölümleri arasında bırakılan boşluk.

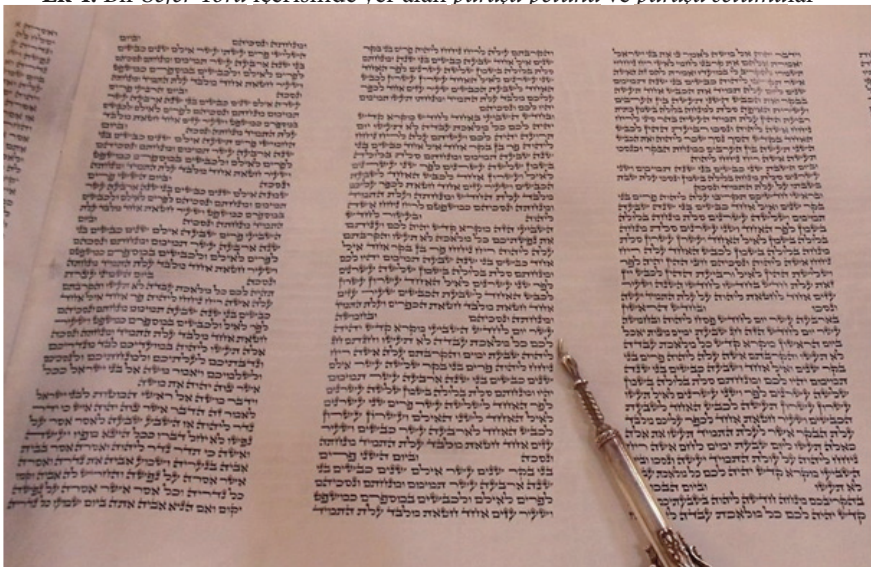

Ek 3: Bir *sofer* tarafından *Sefer Tora*'nın yazımına geçilmeden önce *Amalek* (עמלק) kelimesinin yazılması ve üzerinin çizilmesini gösteren bir resim.

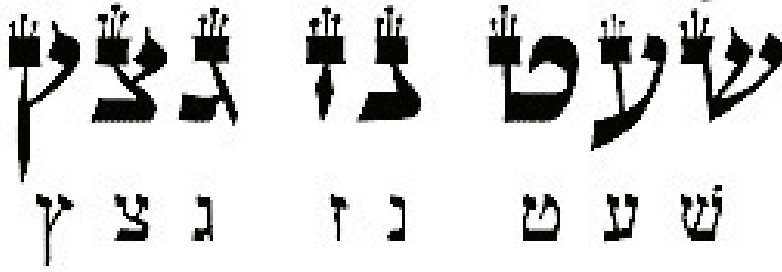

Kaynak: Eric Ray, *Sofer: The Story of a Torah Scroll*, (Los Angeles: Torah Aura Productions, 1999), 22.

Ek 4: Bir *Sefer Tora* içerisinde ver alan *paraşa petuha* ve *paraşa setumalar*

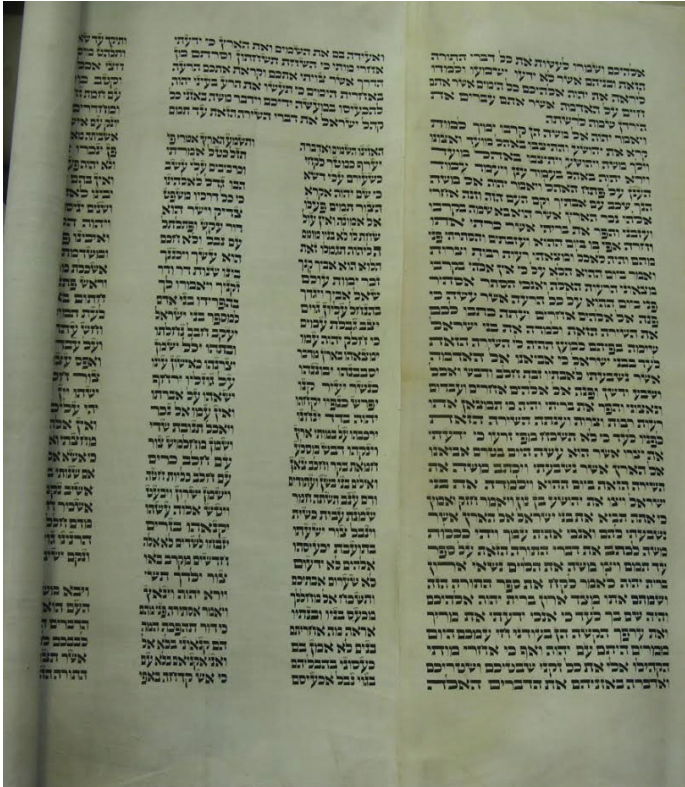
Ek 5: Şa'atnez Getz olarak formüle edilen harflerin Sefer Tor'a'da yazımı

Ek 6: Sefer Tor'a içerisinde yer alan Şirat ha-Yam isimli bölümün bulunduğu sayfa.

Ek 7: *Sefer Torā* içerisinde yer alan *Şirat ha-Azinu* isimli bölümün bulunduğu sayfa.

Ek 8: *Sefer Torā* içerisinde yer alan *On Emir*'in bulunduğu sayfa.

